

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

corpus. Homo uero corpus habet terrenum, sed animam coelestem, immo propinquissima quadam imitatione diuinam. Nec enim coelum inspirauit in faciem eius, sed deus ipse. His admonitus, incipiet homo mirari animam suam naturam, non distentam locis, aut spaciis, non mole aliqua terminatam, sed totam in quacunque corporis parte, atque in corpore uniuerso ubique integrā, nō diuisam; atque hanc tantam uirtutis, ut immortalitatis, æternitatisque; ei insit desiderium, & quādam cognoscendi uis, nunquā aut repleta, aut repleti ualens. Quæ omnia ualde corporis grauitatem, atque obscuritatem superant, deoque appropinquant; qui ubique totus est, nullibi diuisus, infinitusque; & sapientiæ & durationis: & a quo hæc potestas uniuersale bonum semper & absque limitatione cognoscendi, cogitandique, atque etiam desiderandi, inest animæ. Ex qua consideratione proueniet recta quædam estimatio sui, rectusque; & sanctus amor. Cum enim omnia natura diligant semet ipsa, id hominem necesse est in seipso amare, quod se putat uerius esse. Qui ergo nihil supra corpus de se cogitant, amant corpoream hanc substantiam carnis; animam uero negligentes, quæ potior eorum pars est, uere se oderunt; quemadmodum dicitur in Psalmo: Qui diligit iniquitatem, odit animam suam. Atque hoc est, quod (ut ante meminimus) sponsa comminabatur deus: Egrederere (inquiens) & abi post uestigia gregum. Etenim ad id mali uenire solet homo, ut totum se carnem putet, & partem sui, quam cum bestiis habet communem, tantum amet. Quod si plena fide excellentiam animæ cogitemus, profecto eam longe digniorem corpore cognoscentes, uere amabimus, corpus ad eius solum famulatum diligentes. Sic ergo homo discit habitare apud semet ipsum: dum primum cogitare de animæ suæ nobilitate incipit; ac deinde ad superiora cogitanda eleuatur: Sic scilicet apud se ratiocinans: si corpus hoc habet tot pulchra, decoraque sibi deservientia, a quibus & accipit, quod sibi deest; atque si totus hic uisibilis

Psal. 10.

LIBER SECVNDVS.

37

sibilis mundus est corpori domus, & habitatio: non ite animæ suæ erunt pulchra, & sua bona ei proportionata, e quibus suam etiā ipsa perfectionem, ac suum ornatum habeat: nonne anima, quanto corpore præstantior est, habebit & bona, corporis bonis tanto præstantiora? Ea autem quid aliud esse possunt, quam uirtutes, quibus deo assimilamur, scientiæque diuinorum? Quæ omnia ad spiritalem mundum ex angelis & uirtutum pulchritudine constantem pertinere intelligens, animo uoluit mundum illum, cuius coelum est deus ipse, a quo illustratur terra, hoc est, animam, & angeli: atque eius mundi supercoelestis agnoscebat animam incolam ac ciuem: hic uero extra eum, exulem esse, & corporis hospitio, immo potius carcere detentam. Quare iam nunc gemit, clamans: Educe de carcere animam meam: ac cum Petro Apostolo, aduenam & peregrinum se reputans, ab omnibus abstinet huius sæculi desideriis: ne interim retardetur ab illa sua propria, beataque patria. Vide quanta semina, bonique initia hæc attentior consideratio sui gignit in anima: quæ certe uberrimos fructus producent, si quis paulatim his se exerceat. Quod non incommode facere poterit, tum prædictæ diffinitionis, & loci illius ex Genesi desumpti continua recordatione facta: tum etiam deuota iugique oratione profusa ad deum pro animæ suæ, suiique cognitione. Ita ergo oret fidelis cum Psalme: Deduc me domine in uia tua: & ingrediar in ueritate tua; latetur cor meum, ut timeat nomen tuum: Hoc est: Da mihi in hac uia doctrinæ tuæ perseuerantiam, ut per eam ad ueritatem tuam considerandam intrem: ueritatem (inquam) spirituum, æternorumque bonorum: quorum respectu umbrae fallaces sunt corporea hæc omnia: atque sic corde uero timebo cum laticia nomen tuum, creator optime, & pater omnium.

Psal. 141.
1. Pet. 2.

Psal. 85.

Caput secundum de explicatione diffinitionis Christiani.

K Cum

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

Cum de hominis dignitate satis haecenus dixerimus, progrediamur iam ad cogitandam dignitatem Christiani: quae tanta est, ut non minus distet infidelis homo a Christiano, quam ab homine bestiae ipsae. Nam quod nati est ex carne (ait ipse dominus) caro est: & quod natum est ex spiritu, spiritus est. Ex homine autem nascimur carne: ex deo uero per baptismum nascimur spirituales, & filii dei. De hoc namque ibi dominus loquebatur. Prius enim dixerat: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu sancto, non potest uidere regnum dei. Christiani porro hoc est proprium uidere regnum dei: iuxta id, quod idem dominus dixit: Vobis datum est nosse mysterium regni dei, hoc est, cognoscere Christum uerum deum, & hominem.

Posuimus definitionem ueritatemque Christiani in hoc consistere, ut sit discipulus Christi. Quod aperte ex euangelio constat: ubi Christus suis discipulis ait: In hoc cognoscent omnes, quia discipuli mei estis, &c. Iustissime enim Christum dominum sequentes, ipsum in hoc saeculo docentem magistrum appellabant. Itaque uos (ait Christus) uocatis me magister, & domine: & benedicitis. Unde & ipsi consequenti ratione uocabantur discipuli. Deinde uero crescente numero, atque ubique se propagante euangelio, cumque scholae iam non caperent tantum fidelium numerum, ceperunt uocari Christiani: quod nomen Antiochia primis illis impositum fuisse Lucas in libro actorum apostolorum testatur: cum ibi Paulo & Barnaba praedicantibus, magnus fuisset appositus domino numerus. Cum ergo quis credit doctrinae Christi, atque ueram illius cathedram, hoc est, ecclesiam, quae successiuo cursu consecuta est apostolos, agnoscit, Christianus est: quoadiu scilicet in hac schola tenet uel proprio actu, uel Sacramento baptismi. Quod dicimus propter baptizatos pueros: quos beatus Augustinus & fideles esse & credere, ex ecclesiastica regula & auctoritate Christi affirmat. Quod si uel eam non fuerit ingressus: ut gentilis: uel ab ea exclusus: non est iam uere Christianus: sed uel ethnicus, uel schismaticus, & diuisor ecclesiae.

Hoc loco est religiose cogitandum, quot fuerint hominum

LIBER SECVNDVS.

sectae, quot scholae, quot errores, uarietaeque sententiae: ut uix unus cum altero consenserit. Quo tempore magna certe fuit hominum confusio, atque perplexitas, quae non poterant discernere quae sequerentur, magna obscuritas, & profundissima tenebrae: neque ullus aut se, aut finem suum cognoscere ualebat. Praecipue tamen homines errabant in tribus, quae maxime sunt necessaria. Primum enim, in quo sita esset uera felicitas & hominis beatitudo, quidue hominem beatum faceret plane ignorabant. Quod quo magis omnes quaesierunt, eo amplius a uero recesserunt, ac maioribus illud tenebris obscurarunt: iuxta illud Psalmi: errauerunt in solitudine: uiam ciuitatis habitaculi non inuenerunt. Hoc uero ignorato, quae consolatio, quod gaudium esse poterat homini: qui uidens quotidie omnes mori & hinc abire, quod esset excipiendus loco nesciebat: Deinde etiam in cognitione principii, ueroque eius cultu dissentientes, multo grauius errarunt. Nam multos & uarios deos non solum finxerunt, & coluerunt: sed stupidissimi homines etiam sibi ipsis fabricarunt: incommunicabile nomen lignis & lapidibus imponentes: atque (ut Paulus inquit) commutantes gloriam incorruptibilis dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, uolucrum, aut quadrupedum, aut serpentum. Ac denique in ipsa disciplina morum turpissime excecatis, latis legibus, institutis politis, diuersis quae modis regendi excogitatis, quos abusus, quos brutales etiam errores, indignos plane relatu, permisierunt, & quid statuerunt: Nunc igitur considerandum ignoratis his tribus recte cognitionis & uitae fundamentis, quae non sicut, quae uel cognoscere uel docere possit homo: aut quid possit operari: Ac simul cogitandum est, tenebris illis horribilibus, quae triduo fuerunt in Aegypto tantae, ut nemo de loco suo fuerit motus, maiores & altiores fuisse eas, quae totum occupabant mundum: immo & quae nunc occupant, ubicunque non splendet euangelicalis lux. Quo ergo in tantis tenebris se moueret homo, nec principium, nec finem cognoscens, uiuendique disciplinam ignorans: nusquam poterat certe se mouere: sed ibat quo a diabolo, peccatorumque impel-

Ioh. 1.

Luc. 9.

Ioh. 13.

Act. 11.

Lib. 1. de

peccat.

mer: & re

miss: ca. 1.

Ps. 106.

Sap. 14.

Rom. 1.

Exo. 10.

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

lebat. Tunc igitur ex alto dei clementissimus oculus cernēs,
uidit errores hominum, & eorum misertus, decreuit se magi-
strum efficere hominum, factus & ipse homo: ut non uerbo tan-
tum, sed opere etiam ipso doceret homines, deum uerum co-
gnoscere, gratis operibus eum colere, ab eo felicitatem spera-
re, a quo erant, & uitam instituire ad illius exemplū. Quare in
eius aduentu clamabat propheta, Habitantibus in regione um-
brae mortis lucem ortam esse. Talem sequuntur Christiani ma-
gistrum, deum ipsum, dei filium, dei sapientiam. Quia ergo se-
curitate & laticia sequi hunc doctorem debemus. Expendat
iam secum quilibet, & assidue cogitet uerba illa domini: lux in
mundum ueni: ut omnis, qui credit in me, in tenebris non ma-
neat: & rursum illa: Qui sequitur me, non ambulat in tenebris,
Quam igitur securus ingreditur uias mandatorū dei tali duce
Christianus! Quā latus uiuit! Quā certus moris, si Christi ue-
stigia sequutus fuerit. Itaque oculi tui (ait Esaias) uidebunt prae-
ceptorem tuum, & aures tuae audient uocem post tergum mo-
nentis: haec est uia: ambulate in ea. Quis autem sit hic praecep-
tor, idem propheta alibi ostendit, de Christo ex patris persona
dicens: Ecce testem populis dedi eum, ducem ac praecepto-
rem gentibus. Quod & in euangelio uoce propria dignatus est
pater declarare: Hic est (inquiens) filius meus dilectus, in quo
mihi complacui: ipsum audite. Hanc uocem credere debet
quicumque fidelis se audiuisse. (Quamuis enim non illum corpo-
rum sonum, qui de nube factus est, corporis auribus audie-
rimus: spiritum tamen audiuimus ipsius interioris inspirationis
uoces. Atque haec religiose cogitans, desideret in dies magis tan-
ti magistri dignum se discipulum exhibere: quod iugis oratione
ab ipso petat, dicens cum Dauide: bonitatem, & disciplinam, &
scientiam doce me: quia mandatis tuis credidi. Nam iam nunc
me trado totum in tuam disciplinam. Hoc quidem omnes oportet
facere: maxime tamen adolescentibus, cum incipiunt iam
uias

LIBER SECVNDVS.

39

uias huius uitae ingredi, expedit assiduo & magno studio deum
precari, ut ab eo dirigantur: quemadmodum orabat dignissi-
mus ille Rex: uias tuas (inquiens) domine demonstra mihi, &
semitas tuas edoce me. Dirige me in ueritate tua, & doce me:
quia tu es deus Saluator meus. Ac est hoc saluberrimum con-
siliū: ut, cum tempus usus rationis homo attingere incipit, in
illo quasi initio uitae suae lucisq; rationis & fidei, has primicias
deo deuotus offerat, illi se in seruum, & in discipulum tradens.
Ad quod puto pertinere posse uerba illa, quae sapientius in huius
piissimi regis Psalmis inueniuntur: Auditam fac mihi domine
mane misericordiam tuam: quoniam in te speraui. Notam fac
mihi uiam, in qua ambulem: quoniam ad te leuaui animam
meam. Quod singulis diebus erit optimum, ab omnibus dici:
studiosius tamen ab iis, quibus totius uitae mane illucescere in-
cipit, est id petendum.

Caput tertium de ratione uel causa, quare simus Christiani.

Hoc tam singulare bonum, quo plures habeamus, magisq;
simus grati ei, a quo omne bonum perfectum, & datum
optimum est: utque ueram rationem illius cognoscētes, confir-
memur amplius ac roboremur: Proponitur tertia quaestio:
Quare sis Christianus: & unde id habeas: cui quaestioni respon-
dentes, tria esse dicimus, quae faciunt, ut simus Christiani. Quo-
rum primum est dei gratia. Secundum, Sacramentum Baptis-
mi. Tertium, uoluntas nostra. Si enim aliquid horum deesset
adultis iam, & ratione utentibus, non essent de Christi familia.
Nec uero solum in causa, quare simus Christiani, tria haec con-
currunt: uerum & eo ipso ordine, quo hic posita sunt. Quare pro-
cul reiiciendus est error Pelagianorum: qui dicebant, quamuis
propositio cognitioq; credendorum esset a deo, assensum tamē,
K iii & fidei

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

& fidei principiu esse quide a nobis, cōsumationē uero a deo: qui iuxta bonā nostrā dispositionē atque conatū, uel præcedentia merita largiretur fidei nostræ perfectionē, Quæ si uera essent, multū sibi deberet homo, & parū deo. Quem errorē cōdemnat Ephe. 2. Paulus, qui de fide ad Ephesios scribēs: Gratia (inquit) saluari estis per fidē, nō ex uobis, Dei, n. donū est. Non ex operibus: ne quis gloriē. Nullo ergo in nobis merito, nulla dispositiōe in nobis præcedēte, deus pro sola sua bonā uolūtatē elegit nos, decreuitq. ut essemus Christiani: idque uiis, quib. ipsi placuit, impleuit. Donū. n. eius fuit, quod ex fidelibus parentib. nasceremur, & nati baptizaremur. Sine Baptismo autē nihil aliud essemus, quā hōes, irac. filii: sicuti clamat Christus in euāgelio: Oportet uos nasci denuo. Et hæc quide ante usum rationis sufficiunt. Id uero cū ad eū peruenimus, fides uoluntaria necessaria est: sine qua nec Baptismus ipse adultis sufficeret: iuxta illud: Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit. Porro ante rationis usum nobis fides ecclesiæ accōmodat. modo quodā: sed post rationis usum nostra necessaria est. Est autē magna animi attentione cōgitandū, unde sit in nobis hæc fides: aut quomodo factū sit, ut tā ardua, difficiliaq. credamus, ac nobis sine ita persuasā, ut parati simus nulla ratiōe, quantumuis nobis apparenti, nullaq. autoritate cuiusquā ab iis discere: quod & dicebat Paulus: licet (inquiēs) nos aut angelus de cōelo euangelizet uobis, præterq. quod euangelizauimus uobis, anathema sit. Certe non aliunde hoc factum est, quā a spiritu ipso Christi: qui in cordibus nostris persuasiōe efficit, & uoluntati nostræ efficacissime persuasit: quē Paulus uocat spiritū fidei: habentes autē (inquiens) eundē spiritū fidei, sicut scriptū est: Credidi ppter quod locutus sum: & nos credimus: ppter quod & loquimur. Id autē ita nos conseruari oportet, ut nō aliter credamus dei speciale operacionem adesse animis nrīs, quādiu credimus: quā affuit, cum tenebras Abyssi spiritali præcepto luce producta deus illustrauit: fiat (dicens) lux: & facta est lux, Est namq. nostr. intellectus ex se

LIBER SECVNDVS.

nō minus obscur. ad supernaturalia capiendi, quā Abyssus ipsa: cuius obscuritati non lux quacuis, sed ab ipso dei uultu emanās, atq. omnē superans naturā, est necessaria. Quod Paulus his uerbis aperte cōstet: deus, qui dixit de tenebris lumē splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationē scientiæ claritatis dei in faciē Christi Iesu. Verū sunt rationes aliquæ: quibus ad credēdū trahi possum. Ex quib. fortiores, quā humana aliqua persuasiōe fieri possint, sunt illæ: sanctitas patrū, miracula, sapientia, martyria tantorū patrū noui & ueteris testamenti, quos Paulus uocat testes huius ueritatis: habentes, inquiens, impositā tantā nubem testiu, per patientiā curramus ad propositū nobis certamē. Et deniq. idē maxime confirmat ipsa conuersio totius mundi ab idolatria, cui ante mille, & sexcentos annos uniuersus orbis deditus erat, ad fidē Christi crucifixi: quam iā ante octingentos annos totā Asiā, Africā, & Europā suscepisse non ui armorū, aut pecuniæ: alicuius ue temporalis boni respectu scimus. Ceterū nec hæc sufficerent, ut tam firme crederemus, nisi adesset dei spiritus: quamuis aliquantū possint nos eam mouere. Verū sic iam credimus, ut si illa omnia deessent, & totū ipse mundus aliud diceret, simus parati ab iis non discere, clamatēs cū samaritanis ad omnē humanā persuasiōe: non propter tuā loquelā credimus. Ipsi. n. audiuiimus & scimus, quia hic est uere Saluator mundi. Patet ergo ipsius dei nos testimonio uti: quod nō nos nostra industria nobis acquiisse, neq. hereditate accepisse a parentibus, certissimū est. Petro. n. dixit dñs: quod omnibus fidelibus dictū esse intelligi potest: Caro & sanguis non reuelauit tibi: sed pater meus, q. est in cōelis. Neg. hæc dico, quod deus aliquando parentum merita respiciens, filiis multa non largiatur: quemadmodū sape Moises deo proponit patrū merita: Memento (inquiens) Abraam, Isaac, &c. Et deus etiam sap. per regibus ludæ propter seruum suum David pepercisse, commemoratur. Vnde uerba illa domini: Ego dominus uisitans iniqui

40

2. Co. 4.

Heb. 12.

104th. 4.

Mat. 26

Exo. 32

3. Re. 12

4. Re. 19

Exod. 20

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

iniquitates patrum in filios, in tertiam & quartam generationem, & faciens misericordiam in millia iis, qui diligunt me, & custodiunt praecepta mea, Atque ita uehementer confidimus, Principes nobilissimi (quibus potissimum labor hic noster seruit) auorum uestrorum fidem sinceram pietatemque in deum, quibus pro illius nominis illustratione, & Barbarorum ad fidem Christi conuersione gloriosos labores subierunt, maxime uobis profuturas ad foeliciter dei & populi sui negocia gerenda, gloriamque immortalem apud deum, & homines habendam: atque hanc ipsam hereditariam gloriam uestris gestis & laudibus auctam, ad uestros minores multis post saeculis transmittendam. Verum non haec merita talia sunt, ut sufficiant ad fidem generandam in nobis. Caro enim & sanguis non hoc reuelat: sed gratis hoc donum infundit deus animis. Totus ergo gratitudine, & humilitate repletus Christianus, ad se refferat illud, quod olim populo Israel deus dixit: Non dicas (inquiens) in corde tuo: propter iusticiam meam introduxit me dominus, ut terram hanc possiderem, &c. Ac quibusdam ad hanc sententiam pertinentibus interiectis, ita concludit: Scito ergo, quod non propter iusticiam tuam dominus deus tuus dederit tibi terram hanc optimam in possessionem: cum durae ceruicis sis populus. Sic igitur nos de fide dicamus, quae uere terra optima, & praecleara hereditas est: non propter iusticiam nostram in eam nos dominus induxit: cum nulla iusticia praecesserit. Quare omni animi pietate ipsam, quam pro nobis Christus dominus spiritu exultans patri exhibet, confessionem laudis deo offeramus, dicentes etiam cum exultatione spiritus in deo: Confiteor tibi pater, domine caeli & terrae, quia abscondisti haec a sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea mihi paruulo uirtute & sapientia, bonisque omnibus infimo. Ita Pater: quoniam sic fuit placitum ante te. Neque enim est alia ratio, neque alia nostra merita praecesserunt: sed quia sic placitum est ante te, Deus, n. est, qui dar uelle, & proficere pro bona uoluntate, Caput

Dent. 9.

Mat. 11.

Phil. 2.

LIBER SECVNDVS.

Caput quartum de tribus, in quibus uniuersa Christi doctrina ueluti in summa continetur.

CVra fuit patribus, antiquioribusque doctoribus, ut magnitudinem sacrae scripturae, quae uere immensa est, ad certa aliqua capita, quam breuissime fieri posset, redigerent. Est enim omnibus necessarius cibus hic doctrinae salutaris, ac debet per doctores captui paruulorum accommodari: quod & Paulus se fecisse ita commemorat: tanquam paruulis lac, potum dedi uocis, non escam. Quare prima eorum sollicitudo fuit, tam multa ad pauca quaedam reducere: quo possent teneri ab omnibus. Et quidem Christus dominus hoc significans: quacumque (inquit) uultis, ut uobis faciant homines, uos eadem facite illis. Hoc est enim uniuersa lex, & prophetarum. Et Paulus: uolo (ait) in ecclesia quingue uerba loqui sensu meo, ut alios instrua, quam decem millia uerborum in lingua. Quo exemplo omnes instrui uoluit, ut se sen sui adaptarent infirmorum. Vnde beatus Augustinus, in libro de doctrina Christiana ad pauca quaedam primum uniuersam Theologiam reuocauit: & tamen omnia deinde dicit in charitate dei, & proximi contineri. Quod Paulus aperte testatur, illis uerbis: Qui diligit proximum, legem impleuit. Nos igitur consulentes utilitati eorum, qui non possunt multa legere, beatum Thomam, doctorem doctissimum & sanctissimum sequentes, reducimus Christi doctrinam ad tria haec capita, de fide, spe, & charitate: quoniam scilicet tres eae uirtutes sunt omnibus ad salutem & necessariae, & sufficientes: ita docente Paulo: Manet nunc tria haec: fides, spes, & charitas. Sufficiens ergo doctrina, atque omnibus necessaria existimanda est: in qua ea tria traduntur: quod & Paulus aperte confirmat: Finis (inquiens) praecepti est charitas de corde puro, conscientia bona, fide non ficta. In quo loco quamuis de praeceptis tantum Paulus loquatur: satis tamen innuit, omnia quae sunt in sacra scriptura, ad haec referri: primum, ut fides uera habeatur de deo, nec fingamus,

1. Cor. 9.

Mat. 7.

1. Co. 14.

Augu. b.

de doct.

Christ.

Rom. 13.

1. Co. 13.

1. Tim. 2.

L quod

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

quod in eo non est. Nec enim amari potest non cognitus. Deinde, ut firma spes per bonam conscientiam habeatur. Nam anima peccatorum, offensæq; diuinæ maiestatis sibi conscia sperare non potest. Sine spe uero non potest deus amari uera charitate; tanquam scilicet amicus: ad cuius bona propria participanda sumus admissi. Quod uerus charitatis affectus habet. Et postremo, ut cor emundetur ab illicitis affectibus. Quæ enim coinquinant hominem (ut scribitur in euangelio) sunt homicidia, furta, falsa testimonia, &c. Vides ergo his tribus, quæ ex uerbis Pauli explicuimus, contineri salutarem doctrinam. Quæ quidem eodem etiam ordine Christi discipulus curabit discere, fidem suâ instruens symbolo, spem dominica oratione, & charitatem præceptis diuinis: quibus, ut oportet, instructo, nihil deesse uidetur, quod ad humilem, paratumq; seruû dei pertineat. Quod sane libet nunc explicatius ostendere analogia liberi hominis: qui se in famulum traditurus est alicui dño. Tales, n. nos deus fecit: & sic uult, ut uoluntarie nos illi tradamus. Primum igitur homo hic, si prudens sit, curabit cognoscere, qualis sit ille dñs, diues ne, an potens, an in seruos suos munificus. Quo cognito, si displiceat talis dominus, recedet, nihil præterea requirens. Quis enim domino inopi & impotenti, neq; suorum memoriam & curam habenti adhæreat: si uero talem eum intellexerit, ut honestum sibi iudicet, illi se famulum dedere: rursum uult scire, quid promittat hic dominus seruis: et quid possit ab eo expectare. Quæ si digna liberaliaq; uideantur: tum demum quæ nam opera sibi imponenda sint, inquiret: quæ quidē, si domini amore, & spe præmii teneatur, curat cuncti diligentia exequi. Sic deus uelle oēs secū agere aperte ostendit: qui cum possit nos coactos etiā sibi subijcere: permittit tamē nostræ uoluntati, an illius esse uelimus. Quomodo cū populo Israel loquebatur Iosue: Nunc ergo (dicens) timete dñm, & seruite ei corde pfecto, atq; uerissimò: & auferre deos, quibus seruierunt patres uestri in Mesopotamia: ac seruite dño, Sin autem malū uobis ui-

Mat. 25

Ios. 24

LIBER SECVNDVS.

detur, ut dño seruiatis: optio uobis datur. Eligite hodie, quod placeat, cui seruire potissimū debeatis, &c. Hoc cogitet sibi qui libet nostrū a deo, atq; Christo dici: deiq; bonitatē in hoc etiā admiretur, quod dñs altissimus, qui bonorū nostrorū non eget, nos minimos, contemptibiles & humi prostratos respiciat, curetq; nos in suos recipere: ac deniq; id optioni nostræ relinques, uelit, ut deliberemus, an sit nobis expediens illi adhærare. Expendamus itē, quanto dominus aliquis est potentior, nobilior, & liberalior in seruos, tanto plures esse, qui uelint ei seruire, & qui se ingerant, atq; adeo extorqueant inter famulos illius connumerari. Iam uero fides qualem nobis ostendit deum: non ne altissimum, infinitæ sapientiæ & potentiæ, in suos liberalē, & gratum, pium, nec offensarum memorem, qui proprium filium pro seruorum salute morti exposuit: ut præteream cetera, quæ fides de deo nobis firmissime persuasit. Vide igitur an deo seruire sit bonū maximū, quo nullum maius, immo cui nullum æquale esse possit: Rursus analogiam propositam sequentibus manifestū est, maiora præmia promittentē, & plura præstantē bona, plures solere habere, qui uelint illius obsequiis inseruire. Confer ergo nunc, quæ hōes promittūt, & dāt sibi obsequentibus, cū iis, quæ deus promittit in euangelio, & quæ contulit suis. Honores enim quosdam tenues aut perituras diuitias illi dare aliquando solent: deus uero suis æternā uitam, suā ipsius gloriā, & se ipsum donat. Quare beatus (ait Christus) ille seruus, quem, cū uenerit dominus, inuenerit sic facientē. Amen dico uobis: super omnia bona sua constituit eum. Et sane quæ nec oculus uidere, nec cor hōis cogitare ualet, sunt quæ deus suis loco præmii largitur. Quanto igitur libentius, & alacrius tanto dño, ac tanta præmia largienti seruiendum est. Quamuis in, non debeamus mercenarii esse, & amanti sit uelle deo sine præmio seruire, qui propter seipsum dignissimus est omnī obsequiis: sanctū tamen est, cor nostrum tanti præmii consideratione attollere accendereq; in dei obsequium, atq; cum Dauide

42

Mat. 24

1. Cor. 2

Ps. 118

L ii piissimo

pissimo dicere: Inclinaui cor meum ad faciendas iustificatio-
 nes tuas in aeternum propter retributionem. Postremo neq̃ mi-
 noris utilitatis erit cogitare illa: age, esto, sit dominus diues,
 bonus, & talis, qui omnibus placeat: sint premia propofita ma-
 gna. Verum si grauiā, atq̃ importabilia imponat, uix inueniet,
 qui ei seruire uelit. Nam dominus quanto leuiores suis præci-
 pit: tanto libentius & plures ei inferuire cupiunt. Quæ autem
 deus præcipit, & imponit nobis, quiuis uidere potest quam sint
 leuissima, quam pauca, & quam adimpletu facilia: ut non occi-
 des: non furum facies, &c. Et quidem sunt ea, quæ natura ip-
 sa per se amplectitur. Quod si qua altiora præcipiat: ut ei cre-
 dere, uelle aduersa pati & mori pro eo, cum opus fuerit, & si mi-
 lia: ipse uires, roburq̃ ad ea implenda ita largitur, ac sic ea tem-
 perat, ut sint homini, non modo non difficilia, uerum & dulcis-
 sima. Merito itaq̃ inquit, iugum meum suauē est: & onus meum
 leue: & rursum: Inuenietis requiem animabus uestris. His dili-
 genter cogitatis, optio illi propofita, an deo uelimus seruire,
 respondeamus iam cum populo Israhel: Absit a nobis, ut relin-
 quamus dominum deum nostrum, & seruiamus diis alienis.
 Dominus deus noster ipse eduxit nos, & patres nostros de ter-
 ra Ægypti, & de domo seruitutis, & custodiuit nos in omni uia,
 per quam ambulauimus. Seruiemus igitur domino: quia ipse
 est dominus deus noster. Quæ sane multo uerius Christiani
 quam Israhel dicere possumus. Eduxit namq̃ nos deus ab idolo-
 rum cultu, & a seruitute diaboli ac peccati eripuit, &c. Et ueris-
 sime ipse est solus dñs deus noster. Seruiemus igitur illi. Atq̃
 est etiam nunc eadem animi pietate considerandum, quid ibi
 populo hæc respondenti Iosue dixerit dictante ipso dei spirite:
 Non poteritis (inquiens) seruire domino. Dominus enim sanctus,
 & fortis amulator est: nec ignoscet sceleribus uestris, atq̃
 peccatis. In quibus dei admiranda bonitas perspicitur: qui, cū
 præcepta eius grauiā non sint, pietas uero illius immensa, ta-

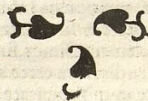
men:

men quodam modo se durum, & grauem dominum fingit: neq̃
 qualis ipse in se est, neq̃ qualia sunt eius præcepta in seipsis: sed
 qualia nobis peruerfis, ac malis uidentur, ita ea proponit. Non
 poteritis (dicens) seruire domino, &c. Itaq̃ & id, quod in quodā
 Psalmo scribitur, potest etiam hic dici: Nunquid adhæret tibi
 sedes iniquitatis, qui fingis laborem in præcepto? quasi dicat:
 nunquid tu malus es? nunquid durus? nunquid delectaris per-
 ditione nostri? nunquid occasionem eius quaris, ardua & quæ
 supra uires nostras sunt, præcipiens? absint omnia hæc a tan-
 ta, tamque immensa bonitate, & suauitate tua. Immo uero cum
 sis dominus optimus & clementissimus, simulacra duriora te præ-
 cipere, & seuerum te ostendis, non certe aliam ob causam, quā
 ut nos ista tua (ut sic loquamur) comitate & ciuilitate uicti, ala-
 crius seruiamus, promptioresq̃ nos tibi offeramus. Cæterum
 est etiam durus deus, & in ratione exigenda exquisitissimus: sed
 in desperantes iam, & proteruos: quibus omnia diuina grauiā
 sunt: quicq̃ dixerunt domino: Recede a nobis. Scientiam uiarū
 tuarū nolumus. Quis est omnipotens, ut seruiamus ei? Omni-
 bus ergo his ita consideratis, dicenti nobis: Non poteritis ser-
 uire domino: respōdeamus illud, quod & populus Israhel respon-
 dit: Nequaquam ita erit. Non erunt nobis, o deus, grauiā man-
 data tua, gratia tua nos iuuante: ac si quando nobis uisa fuerint
 duriora, id ex nostra existere duricia confitemur. Nequaquam
 igitur ita erit: sed domino deo nostro seruiemus. Quam qui-
 dem cordis præparationem deus tanti facit, ut illam sine ma-
 gno præmio non dimittat. His satis puto tria illa, in quibus col-
 locauimus Christianæ disciplinæ summam, facta esse aperta:
 satisq̃ ex eis constare, quam sit dignum, nos de his tam necessa-
 riis religionis nostræ documentis admonitos esse, & ad obse-
 quium cultumq̃ dei spontaneos ac promptissimos currere, ma-
 gno animi affectu cum Salomone semper sic orantes deum:
 Da mihi sedium tuarum astricticem sapientiam, & noli me re-

L. iii. probare.

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

probare a pueris tuis : quoniam seruus tuus ego sum, & filius ancillæ tuæ, hoc est ecclesiæ : cuius iam doctrinæ uberibus nutrior. Da ut in uirum perfectum euadam. Sic ergo primum illud caput, quod quasi fundamentū, ianuāq; sequentis doctrinæ est, declarauimus. Nunc superest de fide, ut instituiamus, explicare communem, omnibusq; salutarem doctrinam.

LIBER TERTIVS DE SYMBOLO APOSTOLORVM & de articulis fidei.

Caput primum de primo uerbo, Credo.

Ecundum caput, in quo de fide loqui sumus ius ordinis postulat, ut proposuimus, explicatius etiam tradere. Primū itaq; ab ipso actu fidei incipiendum : qui & in principio symboli ponitur, cum dicitur : Credo in unum deum. Nam cum, credo, dicit pius homo & Catholicus, non leuiter, ac ueluti ad alia properans, id pertranseat, nec tam modicæ uirtutis putet hoc uerbum, quam est quantitas, Breuissima .n. uox est Credo; sed in comparabilis, & supra hominē uires, ac prorsum diuinæ efficaciz. Hoc testatur abunde Apostolus Paulus: sine fide (scribens) impossibile est placere deo. Immo nec placere solū deo sine fide impossibile dicit: sed uel tantillum deo appropinquare: Accedentem (inquiens) ad deum, oportet credere. Quasi diceret: frustra rationibus innixi Philosophi, deum queritis: frustra disputatis, & hoc disquiritis. Nā, ut idē Paulus alibi ait: quia in dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam deum: placuit deo per stulticiam prædicationis saluos facere credentes. Credite igitur, & intelligitis. Quo enim magis putatis uos deum tenere sine fide, eo longius estis ab illo. Primus enim ad deū appropinquandi gradus, fides est. Quo in loco illud dei consiliū, quo ab hominibus exigere fidem, & eā illis cōmunicare placuit, attentius iam nobis tractandum est: nō ductis scilicet curiositate aliqua, aut arroganti animi elatione, sed animo solum diuina nobis.

Heb. 11

1. Cor. 13

nobis ipsis admirabiliora, gratioraq; reddendi. Voluit itaq; im-
 mensa dei sapientia conuenienti ordine intellectum nostrum,
 cognitionemq; primum dirigere, atque sanare. Nam necesse est
 omnem uel amorem, uel operationē a cognitione procedere.
 Neq; consequēti ratione deus ipse amari potest, aut ex eius amo-
 re aliquid fieri a nobis, nisi prius intellectus noster ipsum cogno-
 uerit. Dei uero cognitionem nihil magis impedit, quam intel-
 lectus nostri superbia, & arrogantia. Quo enim curiosius, &
 confidentius queritur deus, eo magis se abscondit a nobis. Vnde
 Psal. 63. de accedet (inquit Psal.) homo ad cor altū, & exaltabitur deus.
 Hanc ergo superbiam, & elationem intellectus nostri uoluit
 deus primum fide deiicere; cum multa nobis ostendit, captum
 nostrum superantia; quo scilicet aperte conuincamur, superē-
 murq; cognita dei immensitate: & cogamur fateri cū Hieremia,
 Hier. 32. ipsum esse incomprehensibilem cogitatu: & cum Iob, esse
 Iob. 63. deum magnum, scientiam nostram uincētem. Quare ad eum
 cognoscendum nihil nostris uiribus, aut nostrae scientiae fida-
 mus; sed, uelut insipientes, & paruuli expectemus eius de seip-
 so doctrinam: qui solus potest ueram plenamq; sui cognitio-
 nem habere; & a quo multo magis distant perfectissimi ange-
 lorum intellectus, quam infimi discipuli & insipientis a sapien-
 tissimi alicuius magistri intellectu. Quamobrem cum tam alta
 per fidem de eo proponuntur, debemus non aliter quam olim
 Exo. 3. prophetae, humi prosterni, neq; audere cum Moise aspicere
 ad deum, sed clamare, ut intellectum nostrum ipse corrobora-
 ret, ac illuminet: dicentes cum Dauid: Tibi dixit cor me-
 Psal. 26. um: exquisiuit te facies mea: uultum tuum domine requi-
 ram. Sic autem humiliato intellectu nostro per fidem, inci-
 pit deus eum attollere, atque quae ipsi sunt propria, quaeq; solus
 ipse nouit ostendere, & ad ipsa cordis diuini secreta introduce-
 re, tanta & talia reuelans, ut uerissime Christus dicat: Omnia
 quaecumq; audiui a patre meo, nota feci uobis, Quae familiarita-

te

te, & insignis amicitiae signū, quasi pignore quodam dato, cer-
 tos nos facit aeternae beatitudinis; atque ad eam totis uiribus de-
 siderandam inuitat. Quomodo enim de deo tam noua & tam
 inaudita certo credens non anhelet, & totis conatibus ad ea ui-
 denda non contendat? quis non clamet: Quando ueniat, &
 apparebo ante faciem dei? quando tam mira, & tam sublimia
 contemplantor? quis uero non uehementer speret ad mittendū
 se ad dei apertam uisionem: cui etiam in hoc exilio, atq; carce-
 re diuina secreta cognoscere sit datum? hoc sane modo diuina
 bonitas, summa sua misericordia tenebras intellectus nostri ab
 his infimis, caducisq; ad se trahit. Ac poterant certe homines
 de deo aliqua attingere intellectu, ex uisibilibus his inuisibilia
 uestigantes, ut scribit Paulus. Sed ea cognitio tam erat tenuis,
 & tot admixta erroribus, ut de iis, qui multa putarant se de deo
 cognouisse, merito idem Paulus dicat: Dicentes se esse sapien-
 tes, stulti facti sunt: & euauerunt in cogitationibus suis; & ob-
 scuratum est insapiens cor eorum. Fides uero quanta securita-
 te, & certitudine nobis ostendit, non ea solum, quae naturali lu-
 mine cognosci poterant, sed ea etiam, quae angelorum captum
 superant, solum ipsi deo cognita!

¶ Ergo cum dicimus Credo, ut ea constantia & merito, qui-
 bus oportet id dicamus, cogitandum in primis, quanta sit hu-
 mani intellectus obscuritas, & ignorantia: quāq; pauca sint, quae
 attingimus, etiam eorum, quae minima, & quae quotidie ante pe-
 des sunt: ac deniq; quomodo nec nos ipsos, nec opera, nec co-
 gitationes nostras perfectē cognoscamus. Si ergo (ut Sapien-
 tis uerbis utar) difficile aestimamus, quae super terram sunt: &
 quae in prospectu nostro sunt, inuenimus cum labore: quae in
 caelis sunt, quis inuestigabit? quis poterit deum scire, se ipsum
 nesciens? quid uero aliud est sine dei cognitione uita nostra,
 quam perpetuus quidam error, & euagatio uana? Quare hu-
 millime orandus est nobis deus, ut emittat lucem suam, & ue-

M ritate

Sap. 9.

Psal. 42.

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

ritatem suam. Cum autem hac cogitatione satis coram deo se mens deiecerit, conuertat tunc oculos ad uniuersam orbis terrarum ecclesiam, ad sanctorum omnium congregationem, & præcedentium patrum chorum, ab Abraam, Moysè, Dauide, Esaia, & Helia progressa usq; ad Ioannem Baptistam, apostolos, martyres, & cæteros omnes utriusq; sexus fideles: qui a principio mundi, deo cordibus eorum inspirante, in hac doctrina, & reuelationibus diuinis, in quibus & nos, permanserunt: Quorum alii magna sapientia humana, potentia, atque diuitiis secularibus clari: alii his omnibus contemptis propter deum, uitæ sanctitate splendidi in hac fide & uixerunt, & mortui sunt. Consideret deinde etiam eos, quos Paulus commemorat, incipiens a primo illo iusto Abel, atque insignes omnes patres nominans. Ac insignia eorum fidei opera attente meditetur: De quibus Paulus: per fidem (inquit) uicerunt regna, operati sunt iusticiam, obtinuerunt ora leonum, &c. Et tamen (quod multo mirabilius est) lapidati sunt, ut idem Paulus testatur, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt, circumierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustati, afflicti. His ergo omnibus seipsum coniungens fidelis, magna cum animi exultatione atq; læticia, quasi in medio eorum consistens, in hac ecclesia magna, ut Dauid ait, laudans dicat: Credo: hoc est, omni humana scientia abiecta, soli deo credens, ac ecclesiæ catholicæ magisterio, societatiq; adhærens, cuncta, quæ illa credit & tenet, Credo: Persuasumq; & certum habeo illa uera, pura, ac nulli falsitati admixta esse. Sic (inquam) hæc teneo, ut quamuis uniuersus mundus aliter assereret, neq; si angeli de cælo aliter dicerent, & quidem mihi ipsi aliter uideretur: paratus sum tamen ab iis non discedere, cupiens eam mihi fortitudinem, & constantiam dari a deo, qua nulli labori cedam, & qua nec ipsam mortem subire recusem pro iis, quæ non humana inueniuntur, sed diuina esse dogmata, certus sum. Corde itaq; hæc Credo, & ore

Heb. 11

Psal. 121.

LIBER TERTIVS.

& ore confiteor: precans deum, ut iuxta Apostoli uerbum, sit mihi hæc fides ad iusticiam, & confessio ad salutem, Narrauerunt porro fabulationes Poetæ: Philosophi attulerunt suas rationationes: hæretici scismata, & dissensiones seminare non cessant. Sed nihil omnino domine ad legem tuam, neq; ad eam doctrinam: quam solam in hac ecclesia, quæ Apostolis, eorumq; successoribus adhæret, & quæ Petri uicariatum agnoscit, sequentiumq; ipsum in sede Romana potestatem ueneratur, esse Credo: cum Athanasio, Cypriano, Concilio Niceno trecentorum & decem & octo patrum, cum Hilario, Didimo, Hieronymo, Concilioque Constantinopolitano, cum Cirillo, Basilio, & deniq; cū omnibus patribus, qui in hac uisibili ecclesia, & Cathedræ Petri consensu uixerunt, uiuere & mori cupiens: ceteros uero oēs synagogâ Sathanæ esse existimans. Neq; uero parui estimet hæc fidē catholicus, nec cōtemnat hoc opus dei in se: quod tanti a deo sit, ut sic credentem, & in filiū recipiat, & ad uitam diuinā, & ad iusticiā corā ipso eleuet. Nam scriptum est: Credidit Abraam deo, & reputatū est illi ad iusticiā: Iterum: iustus autem meus ex fide uiuit: & rursum: dedit eis potestatem filios dei fieri, iis, qui credunt in nomine eius. Neq; hæc dico, quod hæc sola fides sufficiat: sed quod sine ea cætera non sufficiant. Vere enim sine fide, nec charitas, nec ulla alia uirtus, aut iusticia potest apud deum esse, aut inueniri. Qui namq; sine fide iustificari se putat, habet gloriam: sed non apud deum. Habet autem fides in salutis nostræ negocio priores partes, & principium: uerum sine charitate Paulus nos nihil esse testatur: & si habuero (inquens) omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatē autem non habeam, nihil sum, Iacobus etiā ratione apertissima, & exemplo probat fidē, quæ opera non habet, mortuā esse: Si autem (scribens) frater, aut soror nudi sunt, & indigeāt uictu quotidiano, dicat autem aliquis ex uobis, illis: Ite in pace, calefacimini, & saturamini: non dederitis autem eis, quæ necessaria sunt

46
Rom. 10
Psal. 118

Gen. 15.
Abac. 2.
Roma. 14
Ioan. 14

Rom. 4
1. Co. 13

Iacob. 21

M ii cor.

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

corpori, quid proderit? Sic & fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa. Vides quam apto exemplo fidem non sufficere ostendit: aperte docens, fide quidem sine opere, nos uerba tantum posse praestare, confiterique nos nosse deum: uerum uerba illa, cum desunt opera, non magis prodesse, quam illa quae indigentibus dicuntur: saturamini, &c. Ex quo aperte intelligis, utrumque apostolum dicere, fidem esse posse sine charitate, & operibus. Quod ualde consonum est euangelio, manifesta rationi, & experientiae: qua uidemus trahi saepe hominem & fragilitate & concupiscentia ad ea, quae firma fide tenet, & intelligit certo noxia esse: preualere nimirum affectu atque ita obscurante rationis acie, ut uel non consideret ea, quae fides dictat: uel certe non satis attente: sed, tanquam homo somno aut ebrietate pressus, recorderetur illorum: & tamen tunc etiam firmissima fide remissionem peccatorum credit: quam ex diuina misericordia sperans, aliquando labitur humana fragilitas. Vnde scribitur in euangelio: Seruus qui cognouit uoluntatem domini sui, & non se praeparauit, & non fecit secundum uoluntatem eius, uapulabit multis. Itaque uera fides esse potest sine charitate, & operibus: sed mortua ea est: quia quamuis tunc etiam dei opus in nobis sit: nostra tamen culpa id non reddit nos deo gratos. Caterum fides ad charitatem consequendam ualde est commoda, uideturque eius esse ueluti principium, & fons. Nam quem non moueat ad diligendum deum toto corde, totisque uiribus, credere nos ab ipso ex nihilo creatos ad imaginem suam: certosque nos esse, pro nobis etiam inimicis & peccatoribus deum filio proprio non percipisse? Percurre deinde animo caetera, quae fides de deo praedicat: Ac uide an non sint ea efficacissima ad charitatem excitandam. Etenim sunt uerba & opera dei quae credimus, sine dubio ignita: fides uero fortis ac certa, ferrum est: quo illa percussa quodam modo, atque frequentibus ictibus concussa, mirum est, si non accendant in animis nostris ignem illum: quem Christus,

LIBER TERTIVS.

49
stus uenit in terram mittere. Vnde in meditatione mea (inquit Luc. 12. Propheta) exardescet ignis. Quare fides merito dicitur charitatem gignere. Verum ea est cordis humani procliuas ad malum, ea obscuritas, & obliuio: ut homo uel ab aliis seductus, uel propria etiam malicia obduratus, hac non curet, agatque contra fidem. Quamobrem merito Apostolus uerbis illis: lustrus autem meus ex fide uiuet: ex propheta citatis in epistola ad Hebraeos, mox addit: quod si subtraxerit se, non placebit animae meae. Subtrahit enim se, & quodam modo uim fidei eludit, qui aliis implicatus, quae credit, non amat: obicem certe ponens fidei ipsi: ob quem in eo mortua, atque sterilis manet. Dei enim illa operatio, quae intellectum ad credendum illuminat, eo tendit, ut etiam uoluntatem afficiat. Quod si uoluntas se subtrahat, atque effugiat: sibi imputer, non deo: qui adeo bonus est, ut propter uoluntatis obicem, & impedimentum, intellectui se non subtrahat, neque omnino deferat hominem. Atque utinam illud, quod statim Paulus adiungit, de nobis dici possit: Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem: sed fidei in acquisitionem animae. Hoc autem loco, pie lector duo extrema nouae doctrinae sunt tibi diligenter uitanda: alterum, quo contenditur solam fidem ad iusticiam sufficere, contra illud praedictum Pauli testimonium: si habuero omnem fidem, &c: alterum uero, quod ad primum defendendum superbia haereticorum ad inuenit, non esse scilicet fidem, quae non habeat coniunctam charitatem: fidemque ex natura sua charitatem sibi coniungere: quod aperte est contra idem testimonium Apostoli, & contra catholicam doctrinam patrum: ut alias latius demonstrabimus. Hoc igitur in primis pio obseruandum est, ut curet fidem diligenter & corde, & lingua confiteri, symbolum fidei magna animi attentione ruminans: quod praesertim diei initio, cum primum ad corpoream hanc lucem oculos uerterit, libentius & cum maiori affectu faciat, ad lucem hoc fidei, sole certe clarius cordis.

M. iii. aciem.

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

Luc. 17. aciem dirigens: ac ualde sperans affuturum deum huic suae pietati, dicat credo: clametq; ad dominum: Domine adauge mihi fidem: uiuifica me: & custodiam sermones tuos. Nocte etiam, cum obscurari uiderit solis lumen, lucernae fidei accendens, clamat: Lucerna pedibus meis, uerbum tuum. Illumina oculos meos: ne unquam obdormiam in morte. Deniq; omni tempore nihil salubrius est, quam fidei recordatio, eamque confiteri, & dicere: Credo domine: adiuua incredulitatem meam.

Secundum caput de iis, quae in generali sunt credenda.

IAm nunc ad id, quod credendum est, accedamus. Vbi in responsione primae interrogationis triplicem ordinem posuimus credendorum. In quibus primus ordo est eorum, quae in scriptura sacra sunt tradita, & quae ex illis aperte sequuntur. Secundus eorum, quae ab Apostolis ecclesia recepit credenda: quam uis non fuerint scripta. Tertius est eorum, quae ecclesia ex his duobus colligens, declarauit esse credenda. Quanquam autem circa horum singula non pauca sunt, de quibus non faciles quaestiones agitantur: non tamen ea sunt proponenda simplicibus, neq; iis, qui humilitate & pietate magis, quam eruditione ualent in ecclesia: & quorum profectui nostro hoc labore conamur aliquid conferre. Circa primum ergo ordinem credendorum, non curet fidelis, qui aliis docendis non est praefectus, discutere, qui libri pertineant ad sacram scripturam: & qui non: quod nunc haeretici in primis uerterunt in controuersiam. Satis fuerit illi, credere eos libros catholicos, quos sanctorum Conciliorum, & patrum testimoniis constat catholicos esse habitos. Nam licet quidam sint, de quibus aliquando fuerit dubitatum, etiam a pijs quibusdam doctoribus: praualuit tamen maior auctoritas plurium, & usus, ut reciperentur. Circa secundum uero ordinem, debet certum esse catholico, multa fuisse ab Apostolis

LIBER TERTIVS.

stolis tradita ecclesiae uerbo solum non scriptura: quemadmodum ipse Paulus testatur: Itaq; fratres (scribens) scite, & tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolam nostram: & rursum: subtrahatis uos ab omni fratre inordinate ambulante, & non secundum traditionem, quam acceperunt a nobis. Hoc autem & ipsa etiam experientia certissimum oes uidemus. Nec enim omnia, quae ad gubernationem ecclesiae, sacramentorum administrationem, graduum & ordinum distinctionem, necessaria erant, scripserunt Apostoli. Cum tamen suo tempore certum sit, illa fuisse in ecclesia. Quare necesse est, ut uerbo solo sint tradita. Vnde Paulus ipse, cum ad Corinthios scribens in eum locum incidisset, ut de usu Sacramenti Eucharistiae quaedam traderet, paucis dictis mox haec subiunxit: Cetera, cum uenero, ipse disponam. Item cum ad Timotheum quaedam scripsisset de episcopis, & diaconis: haec (ait) tibi scribo, fili Timothee, sperans me ad te uenire cito. Si autem tardauero: ut scias, quomodo oporteat te conuersari in domo dei. Quo loco significat pauca se ibi scripsisse: plura tamen, cum uenturus esset, se dicturum. Item ipse idem Paulus, cum pertransiret Syriam & Ciliciam, confirmabat ecclesias, praecipiens custodiri praecipua Apostolorum. Contra hoc uero infans sine huius temporis haeretici garriunt: & callidissime blandientes populo, qui semper ad licentiam est pronus, clamant nihil esse credendum, aut faciendum, quod non sit uerbo dei traditum. Qui sane imperinissime loquuntur, uimq; uocis, quam iactant, omnino ignorant. Putant enim, si omnia credenda, uerbo dei sint tradita: ideo statim sequi, fuisse scripta. Quasi uero sit idem uerbum dei, & scriptura sacra: ut quasi charta uel papyro sit indig-nus fidelium cor, cui deus eiusq; apostoli plura quam scriptura commendent: aut deniq; quasi ecclesia ipsa Christi, firmata ab illo usq; ad finem saeculi, minus sit tenax, quam membrana: ut uel deleri, uel tradi obliuioni debeant, quae illi seruanda sunt tradita. Quae omnia sunt absurda, cuius apertum esse potest: ac maxime cum lege hanc gratiam prophetam, ita etiam interpretante Paulo, promittat deus hic cor-

2. The.

2. The.

1. Co.

1. Tim.

Act.

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

Niev. 3. 1.
Heb. 8. dibus, non libris inscripturum: Dabo (inquiens) leges meas in mentem eorum, & in corde eorum supercribam eas. Constat ergo continua successione, & traditione maiorum, multa Dei uerba esse impressa ecclesiae: nec minus ea certa esse, quam quae scripturis quibuscumque expressa sunt. Plane igitur conuincitur non habere spiritum dei, neque Apostolorum sequi uestigia, qui non docet traditiones ecclesiae custodiendas esse. Quae nam autem sint illa uerba dei ecclesiae tradita, dicemus loco suo, cum ad particularia credenda deuenerimus. Nunc satis sit ostendisse, necessarium esse omni catholico ultra scripturam sacram credere multa ex traditione ecclesiae.

Nunc iam ad tertium ordinem accedendum: in quo collocauimus ea, quae ecclesia declarauit credenda esse, ex scriptura & traditionibus colligens. Vbi diligenter omnes catholici in primis attendere debent, necessarium ualde fuisse, ut haberent fideles certam aliquam regulam, uisibilem, uiuam, presentemque: qua de documentis fidei, non semel, aut iterum, sed semper quoties egerent, uel dubitarent, efficerentur certiores. Quod apertis rationibus, & experientia ipsa notare oportet, propter haereticos: qui subterfugia, atque tenebras quaerentes, quibus possint impliciores facilius fallere, & sagittare (ut inquit Psalmes) in obscuro rectos corde, uolunt non esse aliam regulam, quam scripturam, aut spiritus sancti interiorum illustrationem: quoniam scilicet has duas facile possunt, aut peruertere, aut certe obscurare. Constat autem in scriptura sacra, nobis deum mysteria sua, uiuendique normam tradidisse uerbis humanis, atque humano more. Sic enim suauissimus deus omnibus iuxta modum suum suauiter prouidet. Verba uero humana semper habuerunt sensus diuersos: ac semper potuerunt aut uno aut altero loco ad diuersa trahi, & aliis atque aliis modis declarari: Sicut, & in scriptis etiam ethnicorum, & in communi hominum sermone quotidie licet uidere. Quod maxime etiam solet effici in alia homi-

LIBER TERTIVS.

49

cia hominum: quae si accedat, facile omnia torquet, & peruer-
tit: ut uerum dixerit Salomon, omnes labores & industrias hominum patere calumniae, & inuidiae. Aliquando quoque nostra ignorantia aut tarditas, huius rei sunt causa. Quibus omnibus malis tum intellectus hominis obnoxius est: tum etiam eius uerba. Quare non mirum, si scriptura quoque sacra huic diuersarum interpretationum uarietati, & ambiguitati subiaceat. Quod etiam, auctore beato Augustino, deus uoluit & statuit, ut consuleret intellectus nostri fastidio, & torpori. Si enim omnia perspicua essent, facile fastidiretur, ac intellectus in iis, quo se exerceret, non inueniret, aut alia quaereret, aut omnino torperet. Quaedam ergo aperte sunt posita in scriptura sacra: quibus recreemur, & reficiamur, aut lassi, aut infirmi. Vnde Iacobi (inquit Paulus) potum uobis dedi, non escam. Et alibi: qui infirmus est (ait) olus manducet. Alia uero obscure sunt scripta: quibus exerceamur, & quibus, quasi e tenebris eductis, dulcius fruamur. Panis enim absconditus suauior est, itaque Paulus sapientiam loquimur (inquit) inter perfectos: sapientiam uero non huius saeculi, neque principum huius saeculi, qui destruantur: sed loquimur dei sapientiam in mysterio, quae abscondita est. Quare & Apostolus Petrus de ipsius Pauli scriptis loquens: in quibus (ait) quaedam sunt difficilia intellectu. Item in Psalmo: Tenebrosa aqua in nubibus aeris esse dicitur, hoc est, obscura sapientia in prophetis, & apostolis. Atque id sane etiam ipsius scripturae auctori, maxime conuenit. Sic, nam semper deus se se communicauit hominibus, ut superbos, & inflatos reiceret, exturbaretque: humiles uero, & deiectos attolleret. Quamobrem ita quoque scripturam suam uoluit esse compositam, ut humiles, & pios instrueret: contentiosos, & de se confidentes, uacuos dimitteret. Vnde ait Christus: Abscondisti haec a sapientibus, & reuelasti ea paruulis. Porro phrasin illam dei, & spiritus sancti idioma intelligunt filii, illisque optime instruuntur: adulteri uero,

Eccli. 9

Lib. 1. de do. Chri.

1. Cor. 3
Rom. 1. 4

Pro. 9.
1. Cor. 2

2. Pet. 3.
Psalm. 17.

Mat. 11

N & ex

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

Esai. 6. & extranei excācantur, iuxta illa uerba domini ad Esaiam: Ex-
cāca cor populi huius, & aures eius aggraua, ne forte intelli-
gant, &c. Quā certe cācitas non sit a scriptura: sed ea tamen
lecta, sequitur, quod etiam ibi significatur. Atq; hoc quoq; ipse
Luce. 8. Christus in docendo faciebat Vobis (inquiens) datum est nos-
se mysterium regni dei: ceteris autem in parabolis: ut uidentes
non uideant, &c. Quod ergo docente Christo & prophetis,
contigit, id etiam in scriptura ipsa est uidere: ut sit nunc scrip-
2. Pet. 2. tura sacra uerissime, quod ipse Christus dicitur esse a Petro: la-
pis scilicet offensionis, & petra scandaliiis, qui offendunt uer-
bo: nec credunt, in quo positi sunt. Est ergo scriptura sacra ob-
scura: & facile ad diuersa ac contraria trahitur. Verum interio-
res spiritus sancti motus multo sunt ea obscuriores: atq; ideo
per ipsam scripturā regulandi & illustrandi. Quanquam enim
2. Ioh. 2. Ioannes scribit: Vnctio spiritus sancti docet nos de omnibus;
2. Ioh. 4. tamen alibi praecepit: Nolite omni spiritui credere: sed proba-
te spiritus, utrum ex deo sint. Quarenda est igitur doctrina ex-
terior: & uisibilis: qua de his dubiis efficiamur certi. Oportetq;
illam praesentem esse, & in terra in promptu haberi: nisi ueli-
mus quotidie nobis Christum in corpore adesse, a quo dubio-
rum explicationem requiramus: cum tamen ipse ecclesiam
suam usq; ad finem saeculi satis & fundatam & munitam reli-
querit. In ea ergo oportet esse hanc infallibilem & praesentem
regulam, atq; eam unicam, & communem omnibus. Nam cum
(ut diximus) una sit omnium fidelium, ubicunq; terrarum
agant, fides: nec in uno corpore debeant esse schismata: neces-
se est, nec debere esse diuersas regulas, quā uni alicui non con-
ueniāt. Dedit itaq; Christus dominus in ecclesia sua alios euan-
Ephef. 4. gelistas, alios pastores, & doctores: ut Paulus inquit in consue-
tationem sanctorum, ad opus ministerii: ad quos recurren-
dum est. At uero nec horum singuli omnino certe & indubita-
te sunt fidei. Non enim cuiuslibet episcopo, aut pastori, aut do-
ctori

LIBER TERTIVS.

tori credendum est: ut Christus admonet: Attendite (dicens) **Matth. 7.**
a falsis prophetis, qui ueniunt in uestimentis ouium: intrinse-
cus autem sunt lupi rapaces. Ac de ultimis temporibus lo-
quens, quā aut nostra sunt, aut ualde illis similia: surgent (in-
quit) Pseudoprophetae, & Pseudoapostoli. Videte ne quis uos
Matth. 24. seducat. Multi enim ueniunt in nomine meo, dicentes: quia ego
Luce. 21. sum: & multos seducent. Quid igitur facient fideles, cum uide-
rint in rebus fidei uarietatem, & schismata doctorum perspe-
rint: ad quam aspicient unam, & infallibilem regulam: certe ad
ecclesiam. Facient ergo quod in lege ueteri, in figuram certe
ecclesiae nostrae institutum & mandatum est. Necessesse est namq;
quicquid ad perfectionem & unitatem pertinet, melius in ec-
Deu. 17. clesia inueniri, quam olim in Synagoga. Ita ergo in lege ueteri
scriptum est: si difficile & ambiguum apud te iudicium esse per-
spexeris inter sanguinem & sanguinem, causam & causam, le-
pram & lepram, & iudicium inter portas tuas uideris uerba ua-
riari: Surge, & ascende ad locum, quem elegerit dominus deus
tuus: ueniesq; ad sacerdotes leuitici generis, & ad iudicem, qui
fuerit illo tempore: quaresq; ab eis: qui indicabunt tibi iudi-
cii ueritatem. Et facies quodcunq; dixerint tibi, qui praesunt lo-
co, quem elegerit dominus, & docuerint te iuxta legem eius:
sequerisq; sententiam eorum: nec declinabis ad dextram, nec
ad sinistram. Si ergo deus illi populo certam & unicam regu-
lam dedit: si locum certum elegit, ubi illa esset: si doctrinae in-
fallibilitatem (nam docebunt, inquit, te ueritatem) illi conces-
sit: cur putamus hac defutura ecclesiae: ac licere cuiuslibet,
quā sibi uisa fuerint docere, atq; eligere quem sequatur do-
ctorem: quo modo erimus omnes in eadem scientia, & in eodē
sensu, ut Paulus iubet? Tu igitur cum uideris uariari iudicium,
surge ad locum, quem elegerit dominus, & ad iudicem, qui fuerit
illo tempore, hoc est, ad successore Petri: cui Christus in finem
Matth. 16. N ii uq;

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

104. 2. 1. usq; mundi dedit clauis regni cœlorum, & pascendas oues cō-
misit. Ex quo aperte patet, successoribus etiam eius ea esse com-
missa. Surge ergo ad illius sedem: ibi confessum societatemq;
omnium catholicorum doctorum a principio ecclesiæ huc usq;
inuenies: qui semper ad eam recurrerant, ac in dubiis autho-
ritate illius dogmata confirmari uolebant. Sic hoc obseruatum
esse in antiquissimis omnibus Conciliis; tam uniuersalibus,
quam nationalibus prouincialibusq; græcorum, Itolorum, Gal-
lorum, Hispanorum: sic omnes patres semper fecisse, apertissi-
mis monumentis antiquitatis constat. Illa itaq; societas & uni-
tas omnium doctorum hoc agnoscendum caput, atq; ille iu-
dex, qui præstet, indicabunt tibi ueritatem. Non quod quotidie
oporteat concilia cogi: quæ tamen suis temporibus fuisse sem-
per necessaria: sed quod animo, atq; opere fugiendi sint fideli-
bus, ii oēs, qui ab hac unitate se separant: ac diligenter inue-
stigandum, quid tenuerit, & docuerit hæc ecclesiæ: in qua cer-
tum esse debet omnibus non defuturam ueritatem iudicii, ue-
rumq; scripturæ sacræ intellectum. Potest unus quidem aut al-
ter errare, & labi: Sed, si ab hac non se separet unitate, ab illa in-
telliget sine dubio ueritatem: quod & ipsa experientia notum,
omnibus in confesso est. Omnia enim dubia, quæ temporum
successu, aut malicia hæreticorum exorta sunt, ex doctrina ho-
rum patrū, & huius sedis Petri autoritate decissa, explicata, &
confirmata sunt: ut cum hæretici de diuinitate filii & spiritus
sancti: & cum de duabus naturis, & unico supposito Christi ce-
perunt dubitare. In quos sane merito fieri oporteret hoc, quod
in eodem loco deuteronomii sequitur: qui autem superbie-
rit, nollens obedire sacerdotis imperio, qui eo tempore ministrat
domino deo tuo, ex decreto iudicis morietur homo ille: & aue-
res malum de Israel: & cunctus populus audiens timebit: ut nul-
lus deinceps intumescat superbia. Quod etiam saluberrime ip-
se Christus nos docet. Cum enim de Pseudo prophetis loque-
retur,

Mat. 24.

LIBER TERTIVS.

51

retur: Surgent, ait Pseudochristi, & Pseudopropheta: & da-
bunt signa magna, & prodigia, ita ut in errorem inducantur,
si fieri potest, etiam electi: Et addit: ecce prædixi uobis. Si ergo
dixerint uobis: ecce in deserto est (scilicet Christus) nolite exi-
rete: ecce in penetralibus: nolite credere. Ac rursus ibi apertius:
tunc (inquit) si quis uobis dixerit: ecce hic est Christus, aut il-
lic: nolite credere. Quibus uerbis aperte significatur, non in
uno singulari loco, non in parte donati, ut olim beatus Augu-
stinus clamabat, & multo minus in parte Lutheri, siue aliorum
Lutheranorum: ab illo etiam dissidentium: sed in hac uniuersa
li, quæ latere non potest, ecclesiæ doctrina, & uisibili unione ad
unum Christi uicarium, esse ueram fidem, ita perspicuam, ut ea
abscondi non possit, tanquā ciuitas supra montem posita. Ac
quemadmodum ibidem dicit Christus: Sicut fulgur exit ab
Oriente, & paret usq; in Occidentem: ita erit aduentus filii ho-
minis: Sic etiam erit illustratio Christi, & doctrina in ecclesiæ
sua. Vnde ait: Vbi cunq; fuerit corpus, illic congregabuntur &
Aquila: Quibus uerbis ostendit non posse hanc congregatio-
nem cœlestium aquilarum, & sanctorum patrū latere, nisi il-
los, quos deus ita meritis ob peccata sua iustissime dedit in re-
probū sensum. Sit itaq; fidelis Catholicus firmus & stabilis
in hac petra: & quamuis pauca cognoscat, aut attingat: firmis-
simo tamen animo statuat & proponat, se credere omnia, quæ
in scriptura sacra & traditionibus ecclesiæ, ac eius explanationi-
bus credenda traduntur: quo sane modo innititur quidem fide-
lis deo, ueritatē primæ: uerum humilis animo: non scilicet iux-
ta sensum suum, sed iuxta doctrinam ecclesiæ & sanctorum:
quam scit certissimam esse regulam: a qua hæretici aberrantes,
quantumuis deo se dicant credere & inniti: planissime tamen
falluntur. Innituntur enim suo sensui: credentes deum reuelas-
se id, quod sibi uidetur, non quod ecclesiæ: quæ est columna, &
firmamentum ueritatis, ut Paulus inquit,

1. Tim. 3.

N. iii. Caput.

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

Caput tertium de fide implicita, & explicita.

Post hanc credendorū in cōmuni numerationē, statim ponenda est distinctio inter fidē explicitā atq; implicitā. Vocatur autē explicita: quā sic credit, ut cognoscat ea, quā credit implicita uero, quā sic credit, ut tamen non ea, quā credit, cognoscat. Prima quidem est doctorum, atq; maiorum in ecclesia: qui quamuis omnia non possint cognoscere: tenentur tamen curare, ut cognoscat, quā instructioni populi, & haereticum insurgentium confutationi necessaria sunt. Secunda uero est minorum, atq; eorum, qui in ecclesia non habent docendi auctoritatem. Debent autem tales mediam tenere uiam: tum declinantes ignauiam & torporem desidioforum, qui nihil omnino curant discere ea, quae fidei sunt: quod quam sit perniciosum supra satis ostendimus in huius operis praefatione: tum etiam fugientes superbam curiositatem eorum, qui propriis non contenti terminis, immodeste perferuntur diuina: contra illud saluberrimum consilium sapientis: Altiora te, ne quaeris: & fortiora te, ne scrutatus fueris. Incedendum itaque catholico uia regia: doctrinae, ecclesiae sic adherendum, ut quae tradiderit, atque aperuerit, suscipiat obediēti sensu fidelis, nihil praeerea discutiens. Nam hoc altissimo consilio atque modo, semper fragilitati & ignorantiae humanae consuluit deus, abscondens a rudibus, quae non sufficeret mens eorum assequi: paulatimque homines assuefaciens diuinis, eos illis percipiendis aptiores reddit. A principio enim post lapsum hominis omnibus electis fidem aliquam, quae & consolationem haberent, & euaderent aeternam mortem, donauit: sed eam ualde confusam, atque implicitam: quae satis erat tunc credere deum non defuturū suis, neque perpetuo eos relicturū: ac pios, ipsius studiosos remuneraturum: etiam si de modo, aut ratione, quae id fieri

Ecclesi. 3.

LIBER TERTIVS.

id fieri deberet, nihil cogitarent. Nam oportet (ait Paulus) accedentem ad deum credere, quia est, & quia inquirentibus se remunerator est. Quanquam tunc etiam deus non omnino tacuit consilium illud salutis humanae, & aduentus filii sui: sed creditur ipsi Adam id reuelasse. Atque Adam putatur aliis id indicasse, ut filio Enos: & hic item aliis. Nec tamen sapientissimus dominus uoluit tunc omnino illud euulgari: quoniam id non capiebat mundus. Iam uero populo in unius dei cultu congregato, aperte redemptorem promisit, uoluitque in fide expectationeque eius saluari homines illius populi: dicente Moyses: *Deut. 18.* Prophetam suscitabit tibi dominus, &c: Quis uero hic esset futurus, uerus deus, an tantum homo, quomodo redempturus, aut a qua seruitute: tunc figuris, anigmatibus, ac obscuris uerbis ostendit, electis suis amicis, & prophetis, maioribusque aperiens sensum illorum. Nam hoc significabant sacrificia, oblationes, ceteraque illae caeremoniae: quas frequentabat populus, nec intelligebat. Maestabat enim uitulos, ac offerebat agnos, panes, & incensa: hoc tantum cogitans quod deus ita constitisset: quibus tamen omnibus Christus significabatur, & praedicebatur: quem illi implicitate confitebantur, facientes quae ipsi non intelligebant, sed deus solus, & nonnulli: quibus id mysterium aut ipse deus reuelarat, aut prophetis reuelatum ostendebat. Quae fides usque ad praedicationem euangelii sic permansit, non magis explicata. Apostoli etiam eodem ordine euangelium praedicantes, immo & ipse Iesus, in primis id tantum exigebant, ut crederent Christum esse uerum Messiam, prophetamque illū, qui fuerat ante a deo promissus: etiam si neque illum esse deū, neque modum eius natiuitatis, atque conceptionis cognoscerent. Ita enim legimus in euangelio multos inuocasse eum sub nomine filij David: quorum fides laudatur. Ac in primis quoque concionibus, quas in libro actorum Apostolorum est uidere, de diuinitate Christi non fit mentio. Nam Iesum Nazarenum (dicebat

52
Heb. 11.

Deut. 18.

Mat. 15.
et 20.

Act. 2.

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

(dicebat Petrus) iurum probatum a deo hunc saluatorem constituit, &c. Paulatim uero corroboratis Christianis aperte Christi diuinitatem doctores nostri prædicabant: multa interim alia occultantes, ac tacentes: ut qui idem, quod de uasis templi deus fieri præceperat, de sacramentis his faciendum iudicarent. Illa enim præceperat deus inuoluta, coopertaq; tradi portanda

Nam. 4. iis, qui ad id erant deputati: de quibus ita scribitur: illi nulla curiositate uideant, quæ sunt in sanctuario, priusquam in uoluntur: alioqui moriuntur. Sic certe nunc expedit populo, quæ sibi ab ecclesiâ traduntur, suscipere inuoluta, nec curiositate aliqua perferutari libros diuinos, uerbaq; ipsa scripturæ sacraminisi cû exponuntur ab ecclesiâ, atq; ab iis, quos deus præfecit distri-

Mat. 23 buendo populis cibo huic spiritali, iuxta illud euangelii: **Quis** putas est fidelis seruus & prudens, quem constituit dñs super familiam suam, ut det illis cibum in tempore? Primum igitur fide hac contèti, quod ecclesiâ sit magistra nobis a deo data, quodq; quicquid illa credit, uerum sit: sciant hac fide duplici merito se apud deum effici commendabiles: altero fidei: quo ita apud deum merentur, ac si singula fidei mysteria cognouissent: altero etiam humilitatis, reuerentiæq; diuinorum. Nam indignos se reputantes ad perferutanda diuina, hoc ipso capaciorem fiunt illorum. Humilibus enim hanc gratiam deus largitur. Præterea fide hac implicita fideles in multis diriguntur, ac salubriter ea audiunt: quæ fortassis explicata, aut non caperent, aut putantes se capere, errarent: maxime in iis, quæ circa dei cultum ecclesiâ seruat. Etenim psallunt simplices, accendunt luminaria, ante sanctorum imagines procumbunt, audiunt euangelium, orationes, & hymnos: hoc solum intelligentes, quod his omnipotens deus & sancti colantur: atque ea facientes, ut ecclesiâ discipuli sacramenta recipiunt latine tradita: ac sensui, atq; fidei maiorum adherent saepe deuotius, ardentius, atq; adeo etiam utilius, quam qui multa intelligunt, & perferutantur. Est uero hæc,

LIBER TERTIVS.

55

hæreticorum mos statim simplices hac abditorum perferutatione conturbare: ut, dum difficiliora fidei non penetrant, facile rationibus apparentibus ad errores trahantur: cum tamen amori sancto atq; pietati populi esset magis consulendum, quâ eruditioni, atq; clariori notitiæ reconditorum. Placet enim deo magis sancta pietas atque simplicitas, quam anxia inquisitio: uidemusq; quotidie simplices & pauca cognoscentes, pios magis, atq; alacriores in diuino cultu & orationibus: hoc scilicet illis sufficiente ad promouendum in deum amorem: quod putant se a deo summe bono ac benigno petere auxilium, salutem, & cætera, quæ ualde desiderant. Nec uero obest, quod latine audiunt euangelium, & latine Sacramentum uident ministrari, atque ita sumunt. Satis enim est eis ille animus, & implicita cognitio. Obestet uero magis, quod uulgari sua lingua illa omnia audientes, uel simplicitate uerborum, uel aliquando etiam obscuritate, uel alia quoq; causa quadam minoris aestimarent, & contemnerent: alia aliter quam opus esset, intelligerent. Itaq; nunc etiam Christianus populus in dei cultu, sicut olim ludeorum, ducitur. Quanquam multo plura sunt omnibus nunc manifesta: & quidem ea, quæ abunde sufficiant ad conseruandam, augendamque pietatem: quam maxime deus requirit a nobis. Debet ergo sincerus discipulus Christi id obseruare, quod Moyse dixit deus. Cum enim descensurus in nubem illa terribili super Sinai, mandasset ei, ut terminos constitueret populo, quos transire non posset, addit: Contestare populo, ne forte transcendere uelint terminos ad uidendum dominum, & pereat ex eis plurima multitudo. Descendit autem nunc deus in Sacramentis, & uerbis suis: quæ in ecclesiâ ministrantur efficacius quidem atq; præsentius, quam olim in monte Sinai descendit. Quare magno timore hæc considerantes, caueamus propius accedere, quam ab ecclesiâ sit constitutum. Cuius rei **Rom. 12** Apostolus Paulus serio ualde nos omnes admonet. Quam admonitionem

Exo. 19

monitionem etiam atque etiam hortamur, ut omnes omni cura suscipiant. Dico enim (inquit) per gratiā dei, quā data est mihi. Vbi non ait: ego solus id dico, aut a me dico, sed per gratiā dei: ut agnoscamus quanto sit hoc attentius audiendum: quod scitur: Dico omnibus, qui sunt inter uos, hoc est, non huic, aut illi, sed omnibus: non plus sapere, quā oportet sapere: sed sapere ad sobrietatē, & unicuique sicut deus diuisit mensurā fidei. Vide quā aperte ostendit mensurā imponendam scientiā, atque esse sciendi etiā suā ebrietatē non parū periculosa. Docet itē, unde sit mensura, aut regula sumenda: quā scientiā modum imponamus: Vnicuique (dicens) secundū quod deus diuisit mensuram fidei. Diuisiones enim gratiarum sunt: ut idem alias scribit. Quid uero uelit hoc significare, secundum quod deus diuisit unicuique, statim sequentibus aperit. Nam addit: sicut enim in uno corpore multa membra habemus: omnia autem membra non eundem actum habent: ita multi unum corpus sumus in Christo: singuli autē alter alterius membra, habentes donationes secundū gratiā, quā data est nobis, differentes. Quasi sic scriberet: dixi secundum quod deus diuisit: quoniam sicut diuersos gradus constituit in ecclesiā: ita cognitionē diuisit, & scientiam: ut alii doceant, & exhortentur: alii hanc suscipiant. Peruertit ergo diuinū ordinē, & turbat dispensationem spiritus sancti, atque ex ecclesiā ordinatissimā Babilonem confusissimā efficit, qui minores uult in ecclesiā, secreta fidei atque arcana scripturā tractare: certe in hoc imitatus diabolum, parentē erroris & mendacii: qui amore scientiā allexit primos nostros parētes: quod Paulus maxime timet, ne simplicibus eueniat: Timeo (scribens) ne sicut serpens seduxit Euam astutia sua: ita corrumpanē sensus uestri, & excidant a simplicitate, quā est in Christo Iesu. Quā omnia dicta sunt: cum quis libenter, alacriter, & cū animi pietate diuina audiat: in templo permanet: ceremonias implet, non aliud cogitans, quā quod eī deo placeant, & quod iis

deus

deus honoretur: suscipit sacramenta, ut ei tradantur: ac denique cum propheta, charitate plenus, ex humilitate sincerāque cogitatione bonitatis diuinā, quam ex iis, quā publice ecclesiā docet, satis degustare potest, clamat: Inflammatum est cor meum: & renes mei commutari sunt: & ego ad nihilum redactus sum, & nesciui. Ut iumentū factus sum apud te: & ego semper tecum. Hoc est: ineptissimum me, atque proflus indignum tuis exilium: quā tamen, quā possum uirtute, amo. Tunc ergo sobrie sapimus, cū gradum propriū agnoscentes, sumus eo contenti: si nemque ipsum scientiā considerantes, quantū ad eum finem promouere nos potest, conamur scire. Notū est autem hic in mortali corpore scientiā ad amorem, ad charitatem, atque ad uirtutem referri. Nec enim quantū sciamus a nobis deus requirit: sed quantum amemus, & quantū operemur. Neque efficiamur deo grati scientiā: sed amore, & bonis operibus. Id ergo quod ad uitam instituendam, & ad deum amandum, eique seruendum scire expedit, conemur omnes scire: Atque quid in uita, moribusque nostris deo gratum, quidue ingratum illi esse possit, discamus: ac denique quod ad dei amorem, uerāque charitatem nutriendā, & augendam in nobis conducibile erit, hoc assidue cogitemus: hoc die nocteque mente uoluamus. Neque, quemadmodū morosi & ingrati Iudei, noua quotidie a deo petamus, & uelimus cognoscere. Ita enim illi dicebant: Anima nostra nauscat super cibo isto leuissimo: & nihil cernunt oculi nostri, nisi Manna. Quo etiā modo nunc audi uouitatum articulos fidei, symbolū, & alia id genus cōmunia ecclesię documenta fere fastiditū, existimantes illa arida esse: cū plena profecto sint charitate, dulcedineque diuina, iam ergo post tot admonitiones sanctorū, hic rursum plenius repetamus saluberrimā illā sapiētis admonitionē, cuius in principio meminimus: Altiora te ne quesieris: & fortiora te ne scrutare fueris: sed quę tibi pręcipit deus, illa cogita semper: & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus. Vide, cū prius

O ii altiora

INSTITVTIONIS | CHRISTIANAE

Psa, 110
Psa, 138

altiora nobis non fore scrutanda docuisset, quam apte statim, quæ inquirenda & cogitanda sint nobis, subiungat: quæ tibi (inquies) præcepit deus, &c. Etenim sunt nobis diuina opera ad miranda, laudanda, extollenda, atq; nimium amanda. Magna enim opera domini, ait Psa: & alibi: Mirabilia opera tua: & anima mea cognoscet nimis. Verum non sunt anxie nobis, ut perfecte intelligamus, querenda. Vt enim illud pii animi iuta hoc plane est curiositatis. Vnde statim idem sapiens adhuc commendans nobis illud, ait: Non est enim tibi necessarium, quæ abscondita sunt uidere oculis tuis. In superuacuis rebus noli scrutari multipliciter: & in pluribus operibus eius non eris curiosus. Atque omnium horum, quæ dixerat, causam reddens, addit: Plurima enim super sensum hominis ostensa sunt tibi. Quare non sunt nobis curiose perscrutanda dei opera: quod scilicet sint supra captum hominis. Si namq; uel tantillum uelimus ultra fidei nostræ mensuram illa intelligere, ipsa eorum luce reuerberante animæ nostræ acies excacabitur. Illum ergo, qui utilia nos docet, inuocantes, nihil nos scire arbitremur; nec aliud scire uelimus, quam Christum Iesum, & hunc crucifixum: atque omnia, quæ nos ecclesia docet, hoc animo & desiderio ad discamus ac cogitemus, ut ardentiores, & in dei cultu magis pii & prompti reddamur. Iam igitur ad ea, quæ explicite credenda diximus, est accedendum. Posuimus autem tres ordines illorum: qui sunt omni diligentia mente tenendi: in quorum primo collocauimus Symbolum duodecim Apostolorum, toride articulos continens: quod nunc est catenus declarandum, quatenus mensura priorum sufficiat.

Caput quartum de unitate dei.

CREDO IN VNVM DEVM.

Hic

LIBER TERTIVS.

55

Hic statim notare libet fidei excellentiam, & altitudinem: quæ mox omittit ambages, & operosos Philosophorum discursus, naturali inopiæ intellectus nostri seruiens: quibus homines primum ab infimis & obscurioribus incipientes, corpora hæc & corruptibilia cognoscunt: tum ad superiora ecclesiastica, lucidag, & incorruptibilia: tum ad angelos, mentemque nostram, spirituales substantias & immateriales transeuntes, uix tandè nec satis inter philosophos constanti ratione, ad deum, qui natura sua longe ceteris clarior & intelligibilior existit, perueniunt. Neq; mirum, si sic paulatim assueti intellectu cogitare maiora, efficiamur capaces uel minimæ cognitionis dei. Est enim hæc nostri intellectus natura, ut ea, quæ ex se lucidiora sunt, obscuriora sint illi: qualis est solis claritas noctuæ oculis. Quare necesse est nobis ab infimis incipere cognitionem, contrario nempe ordine. Hæc uero lux fidei, & hic diuini uultus splendor sic perficit, ac corroborat nostram debilitatem, & deiectionem attollit: ut faciat in ipsum deum oculos figere, & quasi uolatu uno cuncta, & hominè etiam ipsum transcendere, ac deo ipsi nos appropinquare. Immo deum iam præsentem nostro intellectui faciens, adiuvat: ut cum primum, deinde creaturas cognoscamus, dicentes ante omnia: Credo in unum deum. Hoc est: primum, certissimum mihi est esse deum, ac esse perfectissimum, summum, & primum omnium entium ens, bonorum omnium optimum, primumque bonum, & pulchrorum omnium pulcherrimum: cuius unius sic est omnis bonitas, omnis perfectio, omnis pulchritudo, & omne demum, quod desiderari potest: ut nulla esse possit perfectio nisi ab illo, neq; pulchritudo illi ulla deesse. Eum autem ita esse credo, ut nunquam inceperit, nec desierit: immo nec incipere, aut desinere ullo modo possit aut potuerit unquam, uel aliud ei succedere. Item credo illum non ab alio esse, sed omnia ab illo: Item ab æterno esse, & in æternum, sine principio, & sine fine: qui est primum

O iii cipium

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

cipium & finis omnium: item esse necessarium ens, neq̃ potens deficere, & immutabile: cui nunquā unum post alterum uel aduenit, uel abscedit: item esse incorporeum, non distentum locis, non delineatum figuris, aut proportionibus, ditissimum, non auro & argento egentē, gloriosissimū, nullius uel gloria uel laude indigentem, sibi soli sufficientē, seipsum laetificantem: a quo omnis sufficientia, & omnis laetitia est: item sic seipsum cognoscentem & scientem, sic omnia intelligentem & potentē, sic omnimode perfectū: ut tamen nihil in eo sit ab alio diuersum, aut cū altero compositū: sed sic sapientem, sic potentem, sic bonū, ut sit ipsa sapientia, ipsa bonitas, & ipsa potentia: quā omnia in eo sunt idem: item esse incircumscriptum, & illimitatum, atq̃ ab aliis omnibus natura sua & perfectione sic eleuatū, ut nihil sit ei comparabile: bonitatis uero & uirtutis immensitate adeo extensum, ut totus in omnibus creaturis sit, totus in singulis, totus super omnia, nō scilicet rebus inclusus, neq̃ detentus, sed omnia cōtinens, omnia excedens, omnia implens, & omnia superans. Denique credo deum supra omnem caput sensus, imaginationis, & intellectus nostri sic esse, ut de eo nihil certius possim cognoscere, quam quod omnem cognitionem superet, & quod eum ignorem, Præterea credo deum hunc unum esse, non multiplicabilem, non diuisibilem, cum nihil ei deesse possit. Valeat ergo stultus & insipiens, qui dixit: non est deus. Abeant idololatres. Pereant deorum multiplicatores, risu digni: qui partiuntur inter deos suos perfectiones: cuidam hanc, cuidam illam tribuentes: atq̃ hunc una, illum altera priuantes. Necessē est enim nō esse deum: cui uel aliquid perfectionis adimunt, quod dent alteri: uel cui imperfectionem aliquam tribuunt, quā tollant ab altero. Hæc porro omnia deo ipsi reuelanti, & in sacris literis per seruos suos & amicos clamanti credidi. Nā audi(inquit dñs per Moysen) israel: dñs deus tuus, deus unus est. Et rursum per Dauidē: israel, si audieris me, non erit in te deus recens: nec adorabis

Psalm. 13.

Psalm. 80.

LIBER TERTIVS.

56

rabis deum alienū. Ego enim sum dominus deus tuus. Ac per Esaiam uociferatur: Ego dominus: non est alius: non est ultra deus absq̃ me. Conuincimini ad me, & salui eritis omnes fines terræ: quia ego dominus: & non est alius. Moysi etiam quarenti adeo, quod esset nomen eius: ipse se nominans: Ego(respondit) sum, qui sum. Et hæc dices filiis israel: qui est, misit me ad uos, &c. Et addit: hoc nomen est mihi in æternum: & hoc memoriale meum in generationem & generationē. Non autem dicit: qui est hoc, uel illud: ut homo, aut angelus: sed qui est absq̃ limitatione. Quasi dicat: qui est omnia: & qui omnes habet perfectiones, estq̃ unus in omnibus illis: & in quo ille omnes sunt unū, ipsum scilicet eius esse. Vnde cum Moysē loquēs: Ostendam tibi(dicit) omne bonum. Et Hierē: clamāt in spiritibus: fortissime, magne, & potens, Dominus exercitū nōc tibi. Magnus consilio, & incomprehensibilis cogitatu. Ac Dauid magna cum laetitia sapius canit: Sapientia eius non est numerus, Dominus excelsus, terribilis, rex magnus super omnē terram. Et Iob: forsitan(inquit) uestigia dei comprehendēs, & usq̃ ad perfectum omnipotentem reperies: excelssior cœlo est: quid facies: profundior inferno: & unde cognoscēs: longior terra mensura eius, & latior mari. Et alibi: Ecce(ait) deus magnus, uincens scientiam nostram. Neq̃ uero solum credo deum seipsum nobis reuclasse(hoc autem est credere deū, & credere deo) sed credo etiam in eum, agnoscens ipsum esse ultimum finem meum & omnīū: atq̃ summe illud desiderabile, summēq̃ amabile: ac credendo tendo amore in ipsum, & diligo eum super omnia, ut par est: & deniq̃ detestans omnia illi contraria, ac omnem amorem, qui propter ipsum non est, ex animo expellens, ex toto corde, ex tota anima, totis uiribus eum diligendum esse consteoro: idque sciens sine eius dono me non posse facere, humillime peto, trahat ad se totū affectū meū. Quod ut assequar, quamuis cordis mei nō plene sim conscius: ecclesie tamen, quæ una est illius sponsa, & in qua perfecta & uera est eius charitas,

Esai. 45.

Exo. 3.

Gen. 33.

Hier. 32.

Psalm. 149.

Psalm. 144.

Psalm. 46.

Iob. 12.

Iob. 36.

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

me adiungens, uti membrum eius, audeo uocem illam totius corporis usurpare: Credo in unum Deum cum ecclesia: illum colo: illi debitam seruitutem corporis & animæ offero: seruitutem, inquam, quam latram uocant, soli primo principio sumus: mox bono debitam: atque iuxta ecclesiæ doctrinam, primo omnium hanc intellectus mei latram, & seruitutem exhibeo, intellectum meum illi subiiciens, illi credens, eumque gratissima uoluntate illi offerens.

Caput quintum de tribus personis.

PATREM OMNIPOTENTEM: ET
in Iesum Christum filium eius unicum: credo
in spiritum sanctum.

Supra diuinæ naturæ incomprehensibilitatem utcumque explicauimus: nos ipsos pro modulo nostro ad eius cognitionem, & amorem excitantes. Iam autem Trinitas personarum credenda proponitur prædictis uerbis: quæ licet non simul sint posita in Symbolo: explicant tamen personarum Trinitatem: quam simul etiam breuissime proponemus, tantum mysterium silentio magis, quam uerbis honorantes. Dicat ergo Catholicus: Credo hunc uerum Deum, quem confessus sum, tam ineffabilem esse: ut unus existens, trinus sit. Vna porro est natura nullo modo multiplicabilis: neque ulla est in ea diuersitas, sed perfecta unitas. Verum hæc sic est, ut nulla sit in ea solitudo, neque ulla orbitas: sed tres sint in hac omnimode una natura personæ: Pater generans, filius genitus, spiritus sanctus a genitore & genito procedens, ac genitoris & geniti nexus, & unio. Vbi quanto penitius fides deum attingit, & penetrat magis eius secreta: tanto intellectum nostrum magis deo subiicit, seipsum de
spicere

LIBER TERTIVS.

57

spicere & abnegare cogens. Quasi ita dicat fides homini: putas ne te dei naturâ posse metiri? Deum ita comprehendere, ut nihil te illius lateret? Sed quid hoc indignius deo? Itaque quidquid ratio clamauerit, quidquid apparens probabilitas ostenderit in cognitione dei, ne uiribus tuis, sed dei reuelationi innitere: Crede reuelanti Christo: & sigillâ, quo in Baptismo insignitus es, tene, Baptizatus. n. es in nomine patris, & filii, & spiritus sancti: ut tres scilicet personas intelligeres, sed unum tamen nomen. Hoc est enim unicum illud testimonium, de quo Ioannes ait: Tres sunt, qui testimonium dant in cælo, Pater, uerbum, & spiritus sanctus. Merito autem unum dant testimonium: quia hi tres (inquit) unum sunt. Crede ergo patrem ab æterno filium uere genuisse: ueriusque & certius filium esse genitum, quam sit in creaturis aliquid genitum: cui pater dicit: Ex utero ante luciferum genui te: & rursum: filius meus es tu: ego hodie genui te. Vere quidem genitus est filius: sed ineffabili & nobis incomprehensibili modo. Quo itaque modo non sit hæc generatio, dicere possumus: sed modum eius nequaquam ualemus uel intelligere. Nihil autem est in hac generatione corporeum: nihil materiale: nihil imperfectum: nulla commixtio: sicut in aliis generationibus uidemus: nihil ibi producibile, nondum uel productum: nihil paruum: nihil proficiens: nemo altero prior, uel senior: sicut nemo posterior, uel iunior: sed ab æterno solus pater perfecte generat perfectum filium, sibi æqualem, atque eiusdem omnino naturæ. Crede item filium genitum sapientiam esse uerbumque, quod pater seipsum perfectissime exprimit sibi ipsi, ac simul oia quæ cognosci possunt, producit: ite esse imaginem inuisibilis dei perfectam, uerbumque: de quo legis apud Ioannem: In principio erat uerbum. Ne credas igitur Arrio, qui dixit filium esse creaturâ, & alterius naturæ, quam sit pater, Deus enim erat uerbum, Neque fabellio, cõtendenti eandem personam filio esse & patri, soloque nomine destitui. Nam uerbum erat apud deum.

1. Ioan. 5

Psa. 106

Psa. 26

Ioan. 1.

P Atq

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

Ioan. 1. 0. Atq; ipse Christus de se ait: ego & pater unum sumus. Quasi dixerit: sumus quidem plures personae: unum tamen sumus natura. Crede etiam spiritum sanctum a patre & filio ab aeterno procedentem, patris & filii spiritum, illis per omnia aequalem, atq; eandem, quam illi habent, ab eis ab aeterno procedendo naturam accipientem. Vnde ipsum Christum tum a patre procedere testatur: qui a patre (inquens) procedit: tum & a se mitti: atq; ideo etiam procedere. Crede item spiritum sanctum dilectionem esse & amorem, quem Pater & filius se ab aeterno diligentes spirant: ac se (inquam) diligentes & omnia alia, quae diligunt, ut nos & ceteras creaturas, ipsum producant. Hanc incomprehensibilem Trinitatem, atq; hoc arcanum cordis diuini, unigenitus ipse enarrauit, & spiritus sanctus nobis inspirauit. Quae reuelatio & inspiratione aeternam beatitudinis & clarescentis uisionis nobis tribuit deus: immo & initium quoddam, & praegustationem ipsius. Quare Christus ait: uos autem dixi amici eos: quia omnia, quaecumque audiui a patre meo, nota feci uobis. Hoc igitur nihil aliud discutientes, sic credamus oportet: certi modum rationemque huius mysterii esse nobis in hac uia prorsus inferutabilem: sed hac fide tamen dignos nos effici, ut plane intelligamus in illa beata patriastuxta illud: nisi credideritis, non intelligetis. Sic enim etiam hic locus legitur secundum aliam uersionem. Haec de natura ipsa diuina, & interioribus eius naturalibusque productionibus fides docet. Iam, quae de illius operibus tradat, audiamus.

Caput sextum de creatione.

CREATOREM COELI, ET terrae.

Hic post duos praecedentes articulos primus est: quoniam

LIBER TERTIVS.

hac prima sit operatio dei extra se: quam reliquae omnes praesupponunt. Docet ergo nos fides, deum omnia uisibilia & inuisibilia in initio temporis creasse: idque nulla, unde ea faceret, materia praecedente, sed prorsus ex nihilo. Nam sic scriptum est: in principio creauit deus coelum & terram. Quod quidem hoc modo meditabitur pius fidelis. Deus ab aeterno in semetipso perfectus, sine principio aliquo, Deus (inquam) Pater, & filius, & spiritus sanctus, simul atq; est, seipsum perfectissime intelligit & amat: aliorum autem, quae extra se sunt, non indigens, nihil eorum necessario uult: sed se perfecte intelligens, cognoscit simul ab aeterno omnem suam immensam & infinitam potentiam, habetque notitiam omnium possibiliu: quae certe infinita sunt & innumera, nec unquam terminari possunt: sicut nec eius plenitudo, & fons abundantiae ita exhaustiri potest, quin quibusuis productis, plura semper producere possit. Erant ergo ab aeterno in noticia dei infinita, quae produci poterant: sicut sunt in artificis mente rerum earum, quae per arte producere nouit, formae & exemplaria. Nihil itaque, quod ab initio mundi contigit, contingit, productum est, aut produceretur, deum potuit latere: immo producibilia etiam tunc erant nota, atque illi praesentia. Quae sapientia prorsus infinita est, & maxime mirabilis: de qua merito Paulus: O altitudo (exclamat) diuitiarum sapientiae & scientiae dei. Potentia item sapientiae per omnia aequalis, ea ipsa omnia ex nihilo poterat producere sine labore, sine conatu, sine difficultate, sine mora, summa facilitate, & denique solo nutu. Verum illi nihil horum erat uel tantillum necessarium: nequilius egebat opera: immo nihil erat, quod uel omnia illa deo possent conferre: uel deus ipse ab eis suscipere: qui tantus est, ut nec unde deficere, nec quo proficere possit, habeat. Non enim angelus, non homo, non coelum, non terra quidquam conferre poterant deo. Caterum aderat deo nostro summa illa bonitas sua, non minor sapientia & potentia, bonitas (inquam) immensa: quae se diffundens ac communicans, non eum intra se tantum

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

continere fuit, sed ad hoc duxit, ut uellet extra seipsum se diffundere, ac communicare, atq; creare aliqua ad gloriam suam, non certe augendam, sed illis communicandam in ipsorum scilicet utilitatem. Nam solū hoc deus in suis operibus uult, bonū facere & illud communicare alijs. Hæc est bonitas illa mirabilis, de qua beatus Augusti: quia bonus est (inquit) sumus. Sumus igitur ab illa summa sapientia & potētia immensa. Nam utraq; necessaria fuit, ut esse possemus. Sumus etiam ab illa bonitate: qua factum est, ut qui esse poteramus, essemus. Infinita enim esse poterant: sed elegit, quæ uoluit, & quæ sibi placuerunt: quod sane hoc ordine pie & Catholice cogitari potest. Elegit primum nobilissimas creaturas, angelos: qui puri intellectuales deoq; si miles per se ipsos possent creatorem suum cognoscere cognitione naturali: quiq; tamen per gratiam possent ad altiore cognitionem eleuari. Deinde homines ex spiritali & corporea natura compositos: qui possent quidem deum creatorem suum agnoscere: sed non nisi corporeis organis, & corporearum rerum adiumento. Sunt enim inter intellectuales creaturas infimi, atq; omnino nudi humani intellectus: egeq; homo multis corporeis rebus ad conseruationem corporis, & ad animæ ministerium. Propter hunc ergo & conseruandum & instruendū, uniuersum hunc corporeum mundum creauit altissimus. Non enim propter angelorum necessitatem, & multo minus propter suam, hæc omnia creata sunt: sed in ministeriū cunctis gentibus: ut aperte scriptura sacra in productione celorum, plantarum, & animalium testatur: atq; experientia ipsa ostendit. Neq; uero hominem solum elegit in communi: sed ex infinitis etiam, quos coram se habebat, hominibus & quæ suæ potētiæ subiectis elegit, quos uoluit: solum quia bonus est. Ac iam tunc statuit, & disposuit quo tempore & loco quēq; hominem produceret, & quæ illius usui essent necessaria, ac quomodo cuiusq; hominis libertate ad sui gloriam uteretur. Quæ singulari cura

& sapientia

Li. de do.
Christ.
Mag. 1.
dist. 2.

Gen. 1.

LIBER TERTIVS.

59

& sapientia credere debemus, nos productos esse: de qua satis supra, cum de natura hominis cognoscenda loqueremur, dictum est. His ergo sic ab æterno sine mora dispositis, cum uoluit, nulla ratione mutatus, primum ante omnia produxit angelos: deinde corporeum hunc mundum ex cœlis atq; elementis constantem, uelut in habitationem & usum hominis: postremo hominem, masculum scilicet & fœminam: unde omnes propagemur. Sic igitur deum creatorem credens, da gloriam illi: admirare sapientiam immensam in inuentis his mirabilibus operibus: time potentiam infinitam, de nihilo tanta producentem: ama bonitatem tam gratis, & liberaliter se diffundentem & communicantem omnibus, ac maxime tibi. Nec solum creatorem crede, & conseruare deum: sed crede etiam conseruatorem omnium, quæ fecit. Idem enim, quod primum creans rebus dedit, semper quamdiu res permanent, dat. Quem admodum namq; aer, quamdiu lucet, necesse habet a sole splendore recipere, amissurus illum, mox ut sol illuminans se subtraheret. Sic omnia, quæ sunt a deo, summo ente fonte totius entis, esse recipiunt: ut, si deus uel modicum diuinā illam mutationis suæ uirtutem subtraheret, sint oīa in suum nihilum reditura, ut diuus inquit Gregorius. Omnia itaq; deus solus produxit, nullo angelorum ministerio usus: & omnia per seipsum conseruat, omnia gubernat, atq; ad proprios fines terminosq; deducit, iuxta illud: attingit a fine usq; ad finem fortiter, & disponit omnia suauiter. Atq; hoc ordine omnia per se solus, cognoscens disponit, ac nulli alteri hanc dispositionem committit, aut super ea cum aliquo consultat, aut deliberat. Quis enim (inquit Paulus) consiliarius eius fuit? & Iob: Quem (inquit) constituit alium super terram? aut quem posuit super orbem, quem fabricatus est? Exequutionē uero eorum, quæ statuit, per has medias causas, angelos, homines, & cætera naturalia complet: illorum operationibus atq; naturis utens suauissime, neq; ulli

P iiii uim

Sap. 8.

Rom. 11
Iob. 34.

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

2. Cor. 3

uim inferens. Hinc uocantur homines dei cooperatores: & ministri dei coadiutores, Deo ita eos honorare uolente. Ab ipso ergo crede esse uel quaecumq; minima, Nihil enim eo ignorante, aut non disponente fit, nec paserculus aut folium arboris mouetur. Quamq; autē peccata ipsa, quia non sunt aliud quā de factis & priuationes recti, uere nō sunt, nec a deo esse possunt: permittit tamen ea deus libertati hōis, refferens ad bonum ali quod, quod prāter operantis intentionem elicere nouit. Item poenas afflictionesq; & uult, & earū est author. Vnde ipsa clamat per Prophetā: Ego dominus formans lucem, & creans tenebras: faciens pacem, & creans malum. Et alius Propheta: Si erit malum (inquit) in ciuitate, quod dominus non fecerit. Est itaq; in creatione deus noster summe potens, in tam multa & uaria de nihilo producendo: sapiens, in tā diuersa distinguendo, & mirabiliter disponendo: bonus deniq; in perficiendo & decorando omnia. Item in conseruatione rerum est etiam potens, in perseruando omnia adeo firmiter, ut tam longo tempore, per tot tamq; uarias rerum mutationes nihil perierit, nihilq; eorum, quā creauit, in nihilum sit redactum: tum sapiens in conuenientissima dispositione, atq; omnium, quā insipientissimi me sunt ab hominibus, ad optimum finem deductione: & bonus postremo in uirtutis suae auxiliis; benignissima in omnia diffusionē. Hac omnia omnis pius dicens: Credo in unum Deum, creatorem coeli & terrae, implicite affirmat: quā explicuisse, atq; quodam modo panem hunc integrum fregisse paruulis humilibusq; fidelibus, puto nihil obfuisse. Si quis tamen non ea omnia intellexerit: oret, ut dignus fiat, qui intelligat. Non enim æquum est fidelem semper foris manere, & cortici literā hærere. Sunt et prāter hac latissimi campi meditationum atq; affectionum piarum: ad quas deus humiles mentes aliquando perse solus deducit melius, quam doctoris cuiusquam ministerio.

Caput

LIBER TERTIVS.

60

Caput septimum de quarto articulo, quo gratiae opera continentur.

SEcundam dei operationem seorsum distinxerunt nobis patres catholici, & distincto articulo tradiderunt: qua concluserunt omnia gratiae opera. Sicut ergo credidimus deum creatorem: ita & saluatorem credamus. Ac quamuis hoc nomen non ad uodum placeat spectantibus sonum magis, quam rem, & usum gentilium, quam mysteria fidei: nos tamen cum Paulo credamus deum saluatorem omnium, maximeq; fidelium: cum Paulo (inquam) & antiquissimo ecclesiae usu. Neq; id de salute aliqua corporea & temporali intelligimus: licet & ipsa sit a deo. Homines enim & iumenta (ait Paul.) saluabis domine. Nam pertinet ea ad præcedentem articulum. Hoc uero articulo salutem gratiae iustificantis confitemur: quā unica & sola uera est salus. Credimus ergo non posse creaturam rationalem capacem dei aliter saluari, & finem, ad quē condita est, consequi, hoc est, deum attingere: nisi eius gratia, bonaq; & libera uoluntate adiuuetur & iustificetur, iuxta illud Pauli: ipse est uelle, & perficere pro bona uoluntate: & rursum: iustificati gratis per gratiam ipsius, &c. Hoc autem fit diuerso modo secundum diuersos statum & hominum & angelorum: ut mox apertius faciemus. Continentur itaq; hoc articulo omnia, quae ad salutem hominū pertinent: qualia sunt: Sacramenta, ecclesiae unitas & sanctitas, iusticia hominis, uirtutes, & dona spiritus sancti. Quae omnia uerbis illis symboli, Credo sanctam ecclesiam, & cetera, diximus supra contineri. Sed ea uerba cum aliis multis, quae iis sunt coniuncta, omittimus, declaranda post articulos incarnationis dei: ubi sunt illa posita ab ecclesia. Nūc iustificatiōis, atq; salutis gratiae mysteriū piis explicandū est in cōmuni, Creatis igitur a deo angelis & hominibus, aut statuto iam ab aeterno consilio quod crearent, nō satis fuit illi immensae bonitati dei, ad eā cognitionem

1. Tim. 4

Psal. 35

Phil. 2.

Rom. 3.

nam

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

nem diuinitatis suae eos admittere, quam poterant per creaturas alias, & per se ipsos consequi. Poterant enim per speculum & in enigmate, ipsius comparatione obscurissimo deum cognoscere, ex creaturis inuestigantes creatorem. Atque haec erat summa, ad quam peruenire poterant, felicitas. Verum se ipsam diffundens dei bonitas, ad altiore sui notitiam, non qualemcumque, sed claram apertamque, qualem ipse de se habet, uoluit creaturam sui capacem, angelum scilicet & hominem erigere: ut id, quod deo soli naturale est & proprium, se clare cognoscere & se frui, fieret per gratiam angelo & homini possibile. Id uero sapientissime & optime, supra quam dici potest, sic uoluit: ut homini atque angelo ea felicitas contingeret modo conuenienti & apto ipsorum naturae: nempe ut liberis suis actibus, conatibusque, & operibus eam consequi, ac mereri possent. Quare benignissimus deus creaturas, quas ad supernaturalem sui participandam uisionem erigebat, etiam antequam illuc peruenirent, adhuc in uia supra suam naturam eleuauit & sustulit: angelos scilicet & primorum parentum animas decoras donis plane gratuitis & diuinis, fide, spe, charitate, & gratia (quae maxima certe sunt, ut Petrus ait, & preciosa) ut per ea confortes efficerentur diuinam naturam. Ea autem angelis quidem pro se: hominibus uero pro omnibus quocumque filiis contulit: addens etiam his non moriendi priuilegium, & potestatem inferiores appetitus continendi rationi subiectos. Quoniam originalem iusticiam sancti uocant: quod esset nobis ex ipso ortu & origine hereditaria. Angelorum ergo quidam superbia se extollentes, delapsi sunt in infimam & aeternam miseriam: qui uero deo se subdiderunt, mox saluati sunt, beatique effecti. Non est enim ita angelus natura sua, ut homo, mutabilis: sed breui motu & tempore eget: ut qui nec teneatur corporis grauitate, nec infirmitate trahatur ad mala, ut homo: sed totus feratur, quo semel mouetur. Quare primo actu liberi sui arbitrii angeli meruerunt: hi quidem

LIBER TERTIVS.

61

dem poenam: illi uero gloriam. Hoc enim suae naturae esse congruentius ipse deus, qui eos condidit, cognouit: ac ideo sic id statuit, & decreuit. Ipse est enim qui diuisit lucem a tenebris: & qui ait: uidebam satanam sicut fulgur de caelo cadentem. Homo uero a prauaricatore angelo seductus amore uanae scientiae, praeepto dei de pomo uerito inobediens fuit: atque mortis, peccati, aeternaeque damnationi factus est perpetuo obnoxius: priuatus gratuitis illis donis, quibus iustificabatur, & quibus appetitus sensibiles brutalesque motus, rationis imperio subdebantur. In quo primo parente nos omnes peccauimus: ac ideo sumus priuati gratia illa: nascimurque omnes filii irae, & morimur. Atque hanc priuationem gratiae, inordinatamque appetitus rebellionem, peccatum originale uocat sanctorum chorus: quem ad modum equus aut homo uocatur albus: non certe sic uocandus, si auferatur albedo, & maneat corpus. Nam omnino illa appetitus rebellio inordinata non uocatur proprie peccatum, si tollatur defectus ille gratiae: qua & deo placet anima, & digna est regno illius, & haeres per adoptionem illam: de qua Ioannes clamat: nunc filii dei sumus: & non dum apparuit quid erimus. Scimus quoniam, cum apparuerit, similes ei erimus. Perierunt ergo omnes homines in Adam: nec poterant redire sua uirtute ad priorem illam gratiam, quae supra naturam etiam integram erat: immo collapsa iam & corrupta natura, etiam in ipsis uiribus naturalibus infirmior facta est: eramusque omnes ad dicti seruituti peccati, non quidem libertate arbitrii amissa, sed sic infirmata, & sic corruptioe appetitus ei praeualente, ut uoluntarie homo ferretur in desideria carnis, ac concupiscentias oculorum, a nullo coactus, sed abstractus & illectus a satana & propria concupiscentia, destitutusque dei auxilio & protectione gratiae. Verum deus, qui diues est in misericordia, praestabilis super malicia, quique ab aeterno hominem in hanc miseriam incisurum cognouerat & praeuiderat, nullo modo eum creasset, nisi con-

gruen-

Luce. 10

Ro. 5. 12
2. Co. 1. 5

1. Iod. 3. 2

Ioan. 8.

Iacob. 1. 2

Eph. 2.
Ioc. 2.

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

gruentissimum soliꝫ bonitati suæ decentissimum modum, & ex cogitasset, & præparasset: quo ipsius bonitas incomprehensibilis magis appareret. Itaq; ab æterno decreuit deus, pater, filius, & spiritus sanctus, ut filius homo factus ueniret ad homines, & eos saluaret, atq; ad gratiam illam, unde ceciderant, ac deo ad pristinum ius & titulum gloriæ illos reduceret, pro eorū peccatis iusticiæ dei satis faciens, satisfactione quidē sufficienti pro omniū peccatis: eam tamen deus noster, quibus placuit, communicare constituit, aliis dimissis in culpa et crimine: non aliter ac si rex ex multis læsæ maiestatis reis, aliis ignosceret: alios puniendos relinqueret. Nam, ut Paulus inquit, cuius uult miseretur: & quem uult indurat. Hanc autē salutem sic temperauit: ut primum, nondū plene appetitus inordinata illa rebellionē curata, sed ita interim auxilio gratiæ domita ne præualeat, expectemus in resurrectione uniuersam illā primā appetitus ordinationem cum magno etiam cumulo gloriæ nos consequuturos per Christum. Vnde Paulus iam etiam iustificatus: Video (ait) aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. In felix ego homo: quis me liberabit de corpore mortis huius? Et respondens sibi: Gratia (inquit) dei per Iesum Christū. Et statim addit: Nihil ergo damnationis est iis, qui sunt in Christo Iesu. Ac etiā de ultima illa perfecta glorificatione: saluatorem (ait) expectamus: q̄ reformabit corpus humilitatis nostræ, cōfiguratū corpori claritatis suæ. Hac igitur ab æterno deus statuit: ac statim post peccatum primum, præuisa iam & acceptata hac filii sui satisfactione, placari uoluit hominibus: atq; ab illo ipso primo peccatore incipiens, omni tempore congregauit homines in hac fide & spe redemptionis Christi: quam alii explicite, alii solū implicite credentes, iustificati sunt. Non. n. (inquit Petrus) est in aliquo alio salus. Neq; enim est nomen aliud datum sub cælo hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri, Adiunxit præ-

terea.

LIBER TERTIVS.

62

terea deus huic fidei aliquando exteriora quoq; signa: quibus eā fidem quodam modo profiterentur homines. Neq; uero adultis solū, sed paruulis etiā dignatus est salutē conferre: quod circumcissione effecit in Abraham: ante uero uel parentū fide, uel signo aliquo, quo paruulis Christi gratia communicabatur, creditur effecisse. Tandem ipse dei filius de cælo descendit, & redemptione completa iuxta æternā prædestinationem, ac ad cælū rursus ascendens reliquit iis, qui in hac fide eius conueniunt, tū doctrinā suā: qua instruuntur & doceantur: tū Sacramenta, quibus conuenientissimis & benignitati suæ naturæq; humanæ, iustificentur. Atq; hic est breuissimus epilogus salutis gratiæq; a deo infinita sua misericordia & angelis & hominibus communcatæ: quam hoc articulo confitemur, in quo multa sunt, quæ explicauimus supra secundo capite, & quæ explicabimus post insequentibus.

Caput octauum de incarnatione filii dei.

QVI CONCEPTVS EST DE SPIRITU sancto, natus ex Maria uirgine.

Hic primo hoc catholicæ fidei fundamento collocato in corde, quod incomprehensibili nobis modo, uere, & perfecte dei filius factus sit homo, sicut est nostrum quilibet, nulla duarum naturarum, diuinæ & humanæ, facta mixtione, sed in uno supposito mirabiliter illis unitis: fidelis iam cogitabit esse hoc incarnationis filii dei summū excellentissimūq; opus, nō eorū solū, quæ ab ipso sunt facta: sed & oim, quæ fieri possunt, Neq; .n. maioris sapietia, potentia, aut bonitatis potest aliquid esse, q̄ deū sic scire, posse, uelleg. seipsum creature humane unire. Neq; est maior distantia, neq; esse potest, quam ipsius dei, & hominis peccato, æternæ damnationi, & miseriæ afflictioniq; temporali

Q ii subiecti.

subiecti. Huic itaq; uere se deus (quantum fieri potuit) coniunxit, semoto peccato, tam arcta & indissolubili unione, ut sit idē & deus & homo. Quantā ergo potentia, quantā sapientiē fuit, tam distantia, atq; contraria unire! Quam immensā bonitatis, hominem inobedientem, desertorem, superbum sic amare, sic amplecti, & sic querere, ut non recuset ob talem homo fieri! Si igitur cetera dei opera merito sunt admiranda; quanta admiratione hoc est dignissimum! quanta consideratione! Hoc certe sanctos omnes in stuporem & extasim adducit. Vnde; domine (ait quidam) consideraui opera tua, & expaui. Et alius: quid est homo, quod memor es eius? aut filius hominis, quia reputas eum! Hoc illos ad ardentissimū amorē dei, feruoremq; spiritus uehementer excitat, cogitātes illud euangelii: sic deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitū daret. Hoc deniq; sic exercet, & sic totos tenet sanctos; ut, cū pro uniuersis suis uirib; cogitātes & extollentes hoc mysteriū, collaudantes, & gratias agentes conati fuerint summę dei bonitati respondere, & suo infimo certe modo satisfacere; tñ tandem fateant deficere se, neq; posse tantū dei beneficiū uel solū cogitare: quemadmodum dicebat sanctus ille seruus domini: memor fui dei, & delectatus sum, & exercitatus sum: & defecit spiritus meus. Anticipauerūt uigilias oculi mei: turbatus sū, & nō sū loquutus. Vide hoc dei opus attētius cogitantes & se in meditatione eius exercentes, quales reddat. Hoc ergo considerans pius & humilis fidelis. cum apostolo Paulo humillime genua flectat ad deum & patrem dñi nostrī Iesū Christi, petens pro se, quod pro omnibus petebat Paulus: ut det sibi deus secundum diuitias gloriæ suæ uirtutem corroborari secundū spiritū eius in interiore homine: deinde etiā Christum habitare per fidem in corde suo: & deniq; in charitate radicatum esse & fundatum. Quæ omnia necessario prærequiruntur, & petenda sunt a deo, ut possit comprehendere Christianus cum omnibus sanctis, quæ sit longitudo, latitudo, sublimitas, & profundum; ac scire etiam supereminentem scienti-

Abac. 3.
Psal. 8.
Psal. 143.
Ioan. 3.

Psal. 76.

Ephes. 3.

æ charitatem Christi. Hoc itaq; ualde nobis est desiderandū: hoc instantibus precibus efflagitandum a deo: ut comprehendamus quanta sit illa bonitas dei, atq; charitatis latitudo, & longanimitas: quam illa potentia immensa, sublimiorq; caput nostro: & quanta sapientiæ illius profunditas: quæ omnia in hoc admirabili opere est uidere: atq; etiam ut sciamus cogitemusq; illam charitatem Christi dei incarnati omnem quoq; angelorum scientiam superare. Cum autem ardentissimo desiderio hæc a deo petierimus: secundo loco attentius est cogitandum, iuxta sanctorum orthodoxorumq; patrum certam firmamq; sententiam, non defuisse deo innumeros alios modos uiasq; reparandi hōem, atq; a peccati diaboliq; seruitute eruenti, si id infinitæ suæ bonitati placuisset: cū & sola uoluntate sua id perficere posset: nec esset qui iuste responderet deo, cur ira facis? immo esset hoc summæ bonitatis opus, gratis homini peccatum, quod in illum peccauerat, cōdonare. Quare: tibi (inquit Psal.) soli peccaui, & malum coram te feci, ut iustificeris in sermonibus tuis: hoc est, cum peccatum quodcumq; ideo peccatum sit, quia est contra te: poteris pro uoluntate tua id remittere: nec aliquis te arguere poterit iniusticiæ. Verum, cum tot modis possit hoc fieri: non eum, qui (ut more nostro loquar) prius occurrit, neq; faciliorem, neq; leuiorem elegit deus optimus: sed qui consilio hominem creauerat: faciamus (inquiens) hominem ad imaginem & similitudinem nostram: maiori longe atq; altiori consilio eum redemit, eligens ex innumeris illis modis optimum, conuenientissimūq; summæ ipsius sapientiæ, summæq; bonitati. Atq; quod homini utilius, honorificentius, & dulcius ac suauius erat, id existimauit sibi decentius: scilicet honorem suum, gaudium, delicias, atq; gloriam suam reputans, saluare hominem optimo & mirabilissimo modo. Vn Psal. 110. in omnes uoluntates eius. Exquisiuit enim deus accurate, dili-

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

gentes; inuestigauit non mora aliqua aut discursu, sicuti nos, qui paulatim cognoscimus: sed summa incomprehensibilis sapientia oīa considerans, exquisiuit & elegit conuenientissimum modū: quo nullus melior in immensa illa suae potentiae latitudine inueniri posset. Ac quātūmuis ipsi deo (si more nostro de eo loqui liceat) deo inquam facto homini is modus esset non difficilis solū, laboriosus, atq; iuxta humanum iudiciū contumeliis & opprobriis plenus: uerum etiā omniū difficillimus: elegit tamen illum: quia uidelicet homini ille erat saluberrimus. Ob
psal. 65. hoc clamat Psal: Venite, & uidete opera dei, Terribilis in conspectu
Esai. 12. suis super filios hominū. Et Esaias dicit: notas facite in populis adinventiones eius. Adinuenit enim immensa dei bonitas, quae nulla unquā creatura aut desiderare, aut cogitare posset, hoc est, inscrutabilem & incredibilem modum salutis humanae: iuxta illud Prophetā: Opus ego operor: quod nemo credit, cum enarrabitur. Nemo enim posset credere dei opus tā eximium, nisi illius singulari gratia adiutus. Nam quis (ait Esaias) credit auditui nostro? & brachiū domini cui reuelatum est: quasi dicat: quis credit deum fieri hominē, fieri mortalem, passibilem, corporeum, carneum, & uisibilem: ut scilicet nos, qui natura quidē secundū partem quandā corporei sumus, & corporeis egemus mediis ad cognoscenda amandaq; spiritalia: culpa uero toti carnei, & animales effectū, nō facile a carne oculi patiebamur, aut poteramus: nos (inquā) tales ipse factus homo per carnem illam, uerbis ac operibus corporeis, sed diuinā uirtutem habentibus, ad cōlestia cogitanda desiderandaq; erigeret: tū certissimā sui ipsius cognitionem, fidemq; tradens, iuxta illud: deum nemo uidit unquam: sed uenigenitus, qui est in sinu patris, ipse enarrauit: tum etiā uehementer spem nostram corroborans: quod maxime erat necessariū. Quomodo enim homo seipsum cognoscens, se creaturā dei capaciam infimū intelligens, ac deniq; de terra formatū, & uere iuxta corp⁹ terrā se esse uidentem:
 secun-

LIBER TERTIVS.

secundum animam uero diaboli seruū, dei inimicum, deformem, & morti maledictūq; obnoxium speraret se adoptandum in dei filiū, ac se ad regnū cōleste, & ad dei beatam clarāq; uisionem & fruitionem admittendū: nisi id sibi tā efficaciter persuaderetur a deo, & nisi deus fieret homo: lā uero dubitabine homo se futurum dei filiū, atq; participatione quadam deū: cum deum hominem uere factū credat? Vnde Ioannes in euangelio: Dedit (ait) eis potestatem filios dei fieri, iis, qui credūt in nomine eius, Atq; quasi in huius confirmationem statim subiicit: Verbum carofactum est, Quasi dicat: noli homo diffidere: noli timere: noli dubitare admittendum te ad dei adoptionem. Deus ipse ad te uenit: naturā tuam suscepit, & assumpsit in firma tua: sine dubio daturus tibi suā & fortissimā & amplissimā. Hoc tibi deus in carne ipsa sua sculpsit, & impressit: ut iā ex membris illis diuinis, magis quam libris, & operibus potius, q̄ uerbis intelligas deū tibi propitiū, atq; patrem. Hoc deniq; modo nostrū ad se amorem atq; affectum deus rapit, tantam nobis ostendens mansuetudinē, patientiā, misericordiam, & bonitatē: ut quamuis a nobis fuerit contemptus, atq; ob id factus inimicus: nō tamē nos deseruerit, neq; damnarit, neq; tradiderit perpetuae miseriae, atq; inextinguibili perditioni. Misertus igitur temperauit poenam, promisit ueniam, & deniq; uenit non animas perdere, sed saluare. Venit, n. (ut Paulus ait) Christus Iesus in 1. Tim. 2. hūc mūdū, peccatores saluos facere. Venit autē fact⁹ homo, & Rom. 8. in similitudinē carnis peccati, quasi ad amicos & fideles seruos, & quasi ad fratres, factus & ipse frater & caro nra. Cuius ergo animus tā tepid⁹, & frigidus erit in dei amore, q̄ nō inflamet tā ta diuinē benignitatis cogitata dignatioe? Nā ignē (ait ipse dei filius) ueni mittere in terrā, hoc est, ignē charitatis & amoris. Et qd uolo, nisi ut ardeat? Neq; uero hoc opus utiq; et quouis ordine fecit deus: sed tā accurate, pfecte, & uere: ut nō humanā naturā solum,

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

solum: quam poterat iam perfectam atq; integram, a deoq; ipso formatam, neq; propagatam ab homine, in qua uerus esset homo: sed eam etiam secundum modum nostrum, infirmam, paruam, tenellamq; suscepit: factus non tantum homo: uerum filius quoq; hominis, & filius Adam, atq; ex eius genere & semine descendens, paruulus etiam, infirmus, infans, moras illas nascendi, crescendi, fragilitatesq; consequentes sustinens, & deniq; (ut Paulus ait) per omnia fratribus assimilatus: immo non assimilatus modo, sed ualde quoq; infra omnes humiliatus & deiectus propter nos, Quare cum diues esset (ait idem Paulus) egenus factus est, ut illius inopia diuites essemus. Vnde consistemus non hominem tantum, sed conceptum etiam atq; natum ex Maria uirgine, Vbi naturalem infirmitatem, & superadditam paupertatem ac humilitatem suae natiuitatis & infantie ecclesia nobis ostendit. In quibus omnibus supra omnem modum suam & demonstrat, & exercet bonitatem. Ac nostram etiam superbiam damnans & curans, humilitatem uero docens & commendans, clamat iam operibus magisquam postea uerbis: discite a me, quia mitis sum & humilis corde: & nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli: non intrabitis in regnum celorum. Etenim initio statim aduentus sui, principium perditionis nostri fuisse superbiam ostendit, atq; efficacissima contra eam apposuit remedia, suam scilicet ipsius nascentis & paruuli infantiam ac humilitatem: quicumq; (dicens) humiliauerit se, sicut paruulus iste, hic maior est in regno celorum. Atq; hoc loco diligenter meditare tu infirmitates humanas, quas in uita sustinuit, fessus, sitiens, esuriens, somno egens: tum diuinæ uirtutis opera & mirabilia, quæ fecit. His enim duobus tota Christi uita plena est. Sed iam ad mortem eius ueniamus,

Caput nonum de passione & morte Christi.

Passus

LIBER TERTIVS. PASSVS SVB PONTIO PILATO, crucifixus, mortuus, & sepultus.

Vide gradus, quibus ecclesia a spiritu sancto edocta nobis explicat hoc mysterium. Primum enim inquit: Passus: quod uerbum generale est, & ponitur apud Matheum, sic de Christo scribente: cepit ostendere discipulis suis, quia oportet eum ire Hierosolymam, & multa pati a senioribus. Tum addit specialius uerbum: crucifixus: hoc est passus crucem, atq; extremos dolores, & contumelias. Hæc enim omnia continebat crux. Tum adiungit: mortuus. Non enim satis illi fuit crucifixum esse: sed neq; fuit se a cruce tolli, neq; uoluit de ea descendere, quantum uis contumeliose dicerent inimici: si filius dei est, descendat de cruce: donec in ea inclinato capite, expirauit. Postremo adiicit: sepultus: quod ad ultimam deiectionem corporis attinet: ad quam peruenit Christus, terra conditus, ac sententiæ dei in Adam subditus: donec reuertaris (dicentis) in terram, unde assumptus es. Sic igitur erant tantæ charitatis, ac tanti mysterii opera explicanda. Sic nobis commendanda dei & hominis passio, crux, mors, & sepultura: quæ magna cura, ut coelestem thesaurum animis nostris custodire oportet. Ob ea enim nobis impassibilitas, gloria, uita, & cælum reddita sunt a Christo domino. Primum igitur passus sub Pontio Pilato dicitur. Quod si in genere dictum est: quoniam non unam, aut alteram Christus dominus passionem subiecit, sed absq; numero & termino uisus sit oēs in se passiones collectas pertulisse. Fuit enim multiplex & magna inftar maris a Christi passio. Etenim passus est non corpore solum: sed (quod multo grauius est) anima etiam ipsa, extremas tristitias, atq; extremos timores sustinens. Nam tristis (ait ipse) est anima mea usq; ad mortem. Atq; præ hac tristitia scribit Lucas, eum factum in agonia, guttas sanguinis ad terram

R ram

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

ram usq; defluentis emisisse. Item non uno, aut altero sensu, aut membro corporis: sed omnibus membris, & omnibus sensibus passus est. Toto namq; flagellatus est corpore, capite coronatus spinis, transfixus manibus pedibusq; & omnibus membris distentus, ac conuulsus fuit: ut uere uiderimus eum iuxta uaticinium Esaiæ, uirum dolorum, & scientem infirmitatem. Item non in animo solum, & corpore passus est tormenta: sed etiam in famam & honorem, tum contumelias, iuxta illud: contumelias enim multorum audiui & terrorem in circuitu: tum derisiones, & opprobria: quemadmodum sic ab eodem propheta scriptum est: factus sum in derisum tota die: oēs sublannabant me; et deniq; blasphemias: de quibus ita in Psalmis scribitur: aduersus me loquebant, qui sedebant in porta. Item passus est in amicis, in discipulis, & credentibus. Ac postremo, ne quid deesset, ab omniū conditionū, statuum & sexuum hominibus passus est. Conuenerunt namq; principes: aliterunt reges: fremuerunt populi: ancilla, serui, & proprii etiam familiares ac domestici aduersus Christum dominū cucurrerunt. Qua certe multiplicis passionis uniuersitate peccatorum nostrorum uniuersitati satis fecit. In multis enim offendimus omnes: peccantes scilicet omnibus corporis partibus, & rebus omnibus. Nihil namq; in nobis est, aut circa nos: quo non ad peccata abutamur: ut oculis, auribus, manibus, pedibus, & toto corpore: itē amicis, famulis, sanguine iunctis, atq; adeo ipsa etiam fama, & honore. Hæc igitur malorū nostrorū abyssus, abyssum hanc profundissimę miserationis & satisfactionis inuocabat. Vere itaq; languores nostros ipse tulit: dolores nostros ipse portauit. Nā nullū potest in nobis inueniri malū, nullaq; corruptio: cui speciale antidotū datū non inueniamus a Christo. Etenim si lingua palatoq; delinquimus: felle & aceto potatus est. Si manibus pedibusq; & hos transigendos tradidit. Si prauis corruptisq; cogitationibus: capitis sui spinis eas deleuit: uulneratq; propter iniquitates nostras, attutus propter scelera nostra: disciplina pacis nostræ

LIBER TERTIVS.

66

super est: atq; liuore eius sanati sumus. Sanati (inquā) sumus uulneribus eius pro nobis in cruce exaltati. Nam ait ipse: ego si exaltatus fuero a terra: omnia trahā ad me ipsum. Porro morte eius mortui peccatis, mundoq; sumus. Mortui, n. estis, ut Paulus ait baptizatis: sepultura scilicet absconditi a conturbatione hominū & uanis desideriis. Consepulti, n. estis (quemadmodū idem dicit) per Baptismū in mortem. Est uero hæc Christi passio atq; mors nō credenda solū, sed assidue etiam cogitanda, & præcipuo affectu amanda: quā imitatione quoq; prosequi oportet: ut in qua tum omniū uirtutū exempla, atq; ea eximia sit inuenire, quæ ad rectum earū usum mouere nos possint: tum etiā omnium difficultatum atq; aduersorum remedia, & omnia, quæ ad studiose atq; iuxta Christi doctrinam uiuendum necessaria sunt, liceat uidere, ac inde colligere. Cogitatione igitur eius, atque affectione mundamur a peccatis: efficiamur deo grati: & charitate bonisq; operibus replemur. Ac omniū horū, quæ diximus, sunt in scriptura sacra innumera, certissimaq; testimoniā. Namq; ait Petrus: Christus passus est pro nobis: uobis relinquens exemplū, ut sequamini uestigia eius. Et Christi ipse: sicut Moyses (in Ioh. 8. 30. quirit) exaltauit serpentē in deserto: ita exaltari oportet filium hominis: ut omnis, qui credit in ipsum, nō pereat: sed habeat uitā æternā. Quibus uerbis aperte ostendit esse nos oēs in hoc seculo in medio scorpionum & serpentū ignitorū, hoc est, in medio peccatorū, tentationū, atq; insidiarum diaboli: nec posse diu hic uiuere sine infectione ueneni horū serpentum: quod profecto & mortem afferet animis: nisi assidue deuotaq; huius serpentis ænei, hoc est, huius in similitudine carnis peccati crucifixi saluatoris consideratione atque affectione sanemur. Vnde & Paulus: per patientiam (clamat) curramus ad propositū nobis certamen: aspicientes in autorem fidei & consumatorem Iesum: qui proposito sibi gaudio sustinuit crucē, omni confusione contempta. Est namq; in medio ecclesiæ uerissime crux hæc & passio

R ii saluatoris

INSTITVTIONIS CHRISITIANAE

Gen. 3. saluatoris, lignum uitae in medio paradisi: ex quo uitam omnes sumamus, atque salutem: quod beatus Ioannes in Apocalypsi significans: Beati (inquit) qui lauant stolas suas in sanguine agni: ut sit potestas eorum in ligno uitae. Vides quod perspicue sanctus Ioannes significet uitam nostram, quae ex se satis est immunda & multis resersa maculis, atque opera nostra, cogitationes, & cetera omnia frequenti memoria sanguinis Christi pro nobis effusi lauanda esse: ac ipsa iugi meditatione fieri nobis potestatem in ligno uitae: a quo innumera nobis bona promanant: quae, uti fructus suauis simae arboris, colligenda sunt nobis, primum hac fide ipsius. Inter ceteras uero de hoc tam ineffabili mysterio mirabiles considerationes, quas sanctissimi uiri, suggerente ipso spiritu Christi & cogitarunt, & scriptis nobis tradiderunt: unam accipe: qua inuiteris saltem, atque trans huiusmodi fidelissimum amorem, & piissimam meditationem. Duo erant inter cetera ad salutem homini ualde necessaria: atque ea tam diuersa inter se, ut contraria uiderentur. Quorum primum erat: ut, quantum deus oderit peccatum, quamque illud graue sit, atque homini fugiendum, cognosceremus. Est enim salutis initium nobis cognitio peccati, atque illius derelictio, & horror factus non quouis modo, sed totis uiribus, & conatu nostro, & ut dignum est dei offensas atque peccata horrere. Secundum uero atque nobis necessarium ad salutem erat: ut de diuina misericordia atque bonitate uehementer speraremus, nos consequuturos salutem, ueniam, atque remissionem peccatorum. Haec autem duo sic simul requiruntur, ut alterum solum perditio sit. Nam Cain satis peccati grauitatem cognouit: uerum, dum nimium huic cognitioni inhaesit, lapsus est in desperationem: Maior est (inquiens) iniquitas mea, quam, ut ueniam merear. Ac quis non terreatur, & quis non iam desperationi sit proximus, summam dei bonitatem, atque potentiam sibi esse offensam, sibi iratam, & a se contemptam agnoscens, atque ingratum

LIBER TERTIVS.

67

etum benignissima dei beneficentia se fuisse cogitans: quomodo id sustinebit pusillus homo? Rursum, si diuina solum bonitatis largitatem spectemus, in nimiam securitatem, & peccati contemptum incidimus: atque (ut Paulus inquit) diuitias bonitatis dei, & patientiae, & longanimitatis contemnescentes, thesaurizamus nobis iram. Vide misericordiam, cecitatemque nostram. Primum, non facile peccamus: pro nihilo ducimus dei offensas: minima delectationi cedimus, atque ea trahimur ad peccatum, leuitate misera certe & magna animi instabilitate. Deinde uero cum peccati grauitas nobis a deo, & a scriptura incipit aperiri, deusque clamat: Adam ubi es? quid fecisti? ac denique, cum dei instigare iudicium perferimus: nihil aliud superest nobis, quam desperationis: quod primo nostro parenti accidit: & nos quoque quotidie admittimus: cum tamen id, uel ipsa experientia docente, uitate maxime deberemus. Ille igitur primum leuitate quadam atque animi securitate parum id considerans, pro minima & forte nulla delectatione deliquit: quod cum sero deinde cepisset aduertere, abscondebatur se. Debuit itaque primus homo doceri de peccati immensa ac supra omnem humanum caput grauisima peruersitate, atque de iusticia diuina in ipsum iram, acerbitate, & furore. Deinde immensa bonitatis atque misericordiae dei certos nos fieri oportuit. Haec ergo duo solutus est deus multis & uerbis, & operibus ostendere: quae diuersa inter se etiam uidebantur, & ualde opposita dei iusticiae. Etenim totius humani generis subiectio morti & aeternae miseriae propter unius transgressionem, totius mundi paucissimis exceptis hominibus per diluuium perditio, ignis Sodomae & Gomorram deuastans, atque huiusmodi dei seuerissima iudicia plurimum terrebant homines. Contra dei benignitas, & expectatio illa, quae peccatores sustinebat in multa patientia, ut Paulus inquit, & remittebat peccata, ualde homines consolabantur. Ceterum atque neque satis homini persuasum erat, neque satis commendatum.

Rom. 2.

Gen. 3.

Rom. 9.

INSTITVTIONIS CHRISITIANAE

Psal. 24. datum. Nam licet iam ante Christi passionem *Psaltes* dixisset Vniuersæ uiæ domini misericordia & ueritas: nec unquâ deus iusticiam sine misericordia exercuisset, aut misericordiam sine iusticia fecisset: pauci tamen id intelligebant: uel plus nimio præsumentes, & contemnentes peccata, uel diffidentes animo. Inuenit ergo salutis nostræ auidissima dei bonitas admirabilem, atque prorsus inexcogitabilem uiam: qua quantum fieri poterat, tum grauitatem humanæ culpe, atque iræ suæ in illam acerbiterat: tum misericordiam & gratiam in remittendis peccatis ostenderet: atque utrumque eorum sic uniuir, ut neutrum sine altero appareret: immo alterum ex altero planius demonstraretur. Quomodo enim in peccata iræ grauitas, & magnitudo melius cognosci poterat, quam cum peccata non propria, sed aliena in dilectissimo filio, homineque sibi gratissimo lesu tam acerbè puniuit: quem tanto rigore iudicauit, ut eum summis doloribus, morteq; omnium acerbissima pro peccatis nostris plecti pateretur: propter scelus (inquiens) populi mei percussu illi: neque proprio filio suo, humili, & precanti ignoscere, ut Paulus inquit. Verissime igitur clamat Christus apud Hierie: O uos omnes, qui transitis per uiam, attendite & uideate, si est dolor similis, sicut dolor meus. Vere enim nemo unquam in hac uita tam graues dolores & animæ & corporis sustinuit. Lege ergo o Christiane in Christi corpore crucifixo, dei iram in peccata: lege peccatorum grauitatem: assiduo meditans illud: quod ipse acerbissimis doloribus dilaniatus, atque ad contumeliosissimam mortem crucem humeris portans, dicebat: Nolite flere super me, sed super uos ipsas: quia si in uiridi ligno hoc actum est: in arido quid fiet? Si ergo pater proprio filio suo non pepercit: cui parcat? Si proprio filio patienti pro nostris peccatis horrendum fuit incidere in manus patris: quâ tum nobis peccatoribus est ira dei timenda? quantum fugienda: uerû ne desperes o homo: immo ne aliunde quæras cognoscere

LIBER TERTIVS.

scere dei immensam clementiam, & bonitatem admirabilem: uide eam simul hęc descriptam. Nam ut te redimat, & tibi parcat, non parcat filio: sed illum pro te morti acerbissima tradit. Quo alio ordine tibi efficacius posset deus persuadere spem remissionis, atque gratiæ suæ? Graue quidem est peccatum: sed excellit dei gratia, superatque omnem maliciam: satisfactum est dei iusticiæ pro omnibus peccatis non solum nostris, sed etiam totius mundi: ipse deus sibi satisfactionem parauit: ipse sibi illam quæsiuit. Neque uero potest aliquid durius in peccati punitionem & uindictam fieri: nec rursum maior dei amor ostendi hominibus (Maiorem enim charitatem nemo habet, quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis) neque illis spes salutis efficacius persuaderi: quod dignissimis uerbis perpetuoque memoria & animo tenendis Paulus ostendit, ita scribens: Ut quid enim Christus cum adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est? uix enim pro iusto quis moritur. Nam pro bono forsitan quis audeat mori. Commendat autem charitatem suam deus in nobis: quoniam, si cum adhuc peccatores essemus, secundum tempus Christus pro nobis mortuus est. Multo igitur magis nunc iustificati in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum. Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus deo per mortem filii eius: multo magis reconciliati, salui erimus in uita ipsius. Sit ergo passio saluatoris speculum incomparabilis & inexcogitabilis charitatis, simulque iusticiæ incredibilis exemplum: atque hæc fide sincerissima assiduo meditemur.

Caput decimum de descensu ad inferos.

DESCENDIT AD INFEROS.

Hoc

INSTITUTIONIS CHRISTIANAE

HOc est ultimum humanae poenae pro peccato primi hominis omnibus mortalibus, non tamen ipsi domino impositum: ultimum (inquam) & executione & gradu. Nec enim dei iustissimae severitati sufficit, hominem in uita laboribus, erumnis, sudoribusque subicere, ac deinde morti, atque sepulturae, & incinerationi illius corpus tradere: sed ipsi etiam animae, quam uis iustae & sanctae non solum imposuit exilium a regno usque ad Christi passionem, sed carcerem etiam, locumque indignum quidem sanctis, si sanctitas ipsorum spectetur, dignum uero filiis Adae & filiis prauaricationis designauit, quo tenerentur: locum (inquam) infimum, tenebrosum, & in ipsis terrae intimis uisceribus conditum. Quod non erat absque ipsarum animarum incommodo, nonnullos dolore, atque tristitia: quam tamen consolabatur, & mitigabat spes certa consequendi salutem a domino. Quo certe deus se peccati maximum inimicum, & uindictam seuerissimam ostendit, charorum sibi atque gratissimorum animabus non parcens, quas molestissimum hoc carcerem detinebat, adeoque diuturno tempore: ut earum nonnullae duobus, tribus, quatuorue annorum millibus in eo permanserint: *Iob. 1. 7.* quod satis Iob deplorabat: in profundissimum (inquiens) inferni descendunt omnia mea. Putas ne saltem ibi erit requies mihi? quasi diceret: non utique requies esse potest animae, quae solum deum diligit, & quae eum rebus omnibus praeposuit, extra eum, & extra illius uisionem, atque coelestis suae habitationis domum. Sustinebant tamen id sancti humiliaantes se: atque iustitiam dei uindictam hanc esse consentientes, expectabant, & instantius petebant eam finire. Nam David: usquequo (ait) domine auertis in finem: exardeat sicut ignis ira tua? Memora re, quae mea substantia: nunquid enim uane constituisti omnes filios hominum? Quis est homo, qui uiuet, & non uidebit mortem, & eruet animam suam de manu inferi: ubi sunt misericordiae tuae antiquae domine? fatetur itaque sanctus Psalmista iuste omnes

LIBER TERTIVS.

69

nes hoc pati: sed misericordiam inuocat, uirtutemque diuinam: ubi sunt (inquiens) misericordiae tuae antiquae domine? & nunquid uane constituisti omnes filios hominum? ubi hoc etiam sciendum est, diuinam sapientiam & prouidentiam ordinem quandam spirituum adinuenisse & statuisse ad loca, secundum suae incomprehensibilis sapientiae dispositionem iuxta gradus perfectionis atque bonitatis spiritualium, gradus locorum designantem. Hinc angelos a caelo creatos fides tenet: ac malos quidem inde deiectos: sicut ait Christus: Videbam Satanam, sicut fulgur, de caelo cadentem: bonos uero ibi fuisse confirmatos: ut testatur idem Christus, de paruulis ita loquens: Angeli enim eorum in caelis semper uident faciem patris mei, Quem locum etiam beatis animabus nunc, antequam corpora secum habeant, deus quoque dedit: ac (quod plus est) ipsum hoc caelum, quod sancti Empyreum uocant, sibi ipsi specialiter reseruauit: in quo se beatis omnibus est ostensurus. Vnde David: dominus (ait) in caelo sedes eius. Et rursum: caelum caeli domino. Quod quam uis de spiritualibus firmamentis non negemus posse intelligi: uerum asserimus cum ecclesia sanctisque omnibus de loco corporeo, lucido, eminenti, atque a mutabili hoc nostro habitaculo longe altissimo intelligendum: quem sibi atque beatis designauit solum deus: & de quo dicit suis in euangelio: Ecce enim merces uestra multa est in caelo: & rursum de beatis ait: erunt sicut angeli dei in caelo. Neque uero angeli, alii uel spiritus, & multo minus deus ipse noster, spiritum patrem, eget loco continente, aut sustentante: qui omnia & continet & sustentat. In ipso enim uiuimus, mouemur, & sumus. Immo fieri non potest, ut corporeus locus tangat, circumflet uel spiritum incorporeum. Nec enim spiritus longus est, aut rotundus, aut alia figura extensus: sed est in se ipso, non egens fulcimento, aut corporea mansione. Verum deus mirabili sapientia sua diuersa loca dignitate situmque differentia constituit: ubi spiritus secundum suam substantiam

Luc. 10. 6

Mat. 1. 8

Psal. 10.

Psal. 11. 2

Matth. 5.

Mat. 2. 2

Act. 1. 7

Sstantiam

INSTITVTIONIS CHRISITIANAE

stantiam uere essent ad decentiam quandam, atque totius uni-
uersi decorem & unionem, ac ueluti concatenationem omni-
um creaturarum. Quamuis enim corporeis locis corpora sola
egeant, uereq; omnia corporea propter indigentiam hominis
sint creata: noluit tamen deus angelos spiritusq; a corporibus
his omnino alienos esse: sed eos tanquam unius & eiusdem
patris familias domesticos uoluit cum hominibus atque cor-
poribus aliquid habere commune: ut essent quidem spiritus in
certo loco suae dignitati atq; operi proportionato: ex eo uero
operarentur in alia. Hinc demonibus locum terrae infimum &
obscurum, tanquam carcerem foetidum, & seruis infidelibus di-
gnum deus deputauit: hinc etiam in euangelio diues sepultus
esse dicitur in inferno: & per Moysen dicit dominus: ignis suc-
census est in furore meo, & ardebit usq; ad inferni nouissima: ut
uidelicet ipsa loci obscuritas & infima submissio (taceo nunc ce-
tera alia) sint quoq; seruis superbis & infidelibus poena. An-
gelis uero & beatis congruentem etiam locum, eminentissi-
mumq; & pulcherrimum designauit, ipsa quoq; altitudine eos
honorans: ut scilicet sublimitati gloriae eorum responderet sub-
limitas loci. Hominibus autem in uita agentibus hunc locum
medium & situ & ceteris omnibus contulit: ubi lux & tenebrae,
labor & otium, gaudium & tristitia adsunt. Decedentibus uero
hinc animabus, quae nec omnino inferno sunt dignae, nec coe-
lo etiam peccato aliquo impediende sunt recipiendae, duo lo-
ca statuit infra hunc medium: in quoru altero purgentur, si ad-
huc maculis peccatorum sordent: in altero uero ante Christi
passionem animae iam purgatae manebant: ubi quasi in carcere
inclusae expectabant communem illud impedimentum tolli: quae
quidem sola indignitate loci (praeter eo dilationem gloriae) pun-
iebantur a deo, iustissime uindicante in omnibus posteris pri-
mam illam offensam hominibus. Quemadmodum ergo summa
erat haec diuina maledictio, & ira dei in homines, atq; summa
deiectio.

Luc. 1, 6

Deu. 32.

LIBER TERTIVS.

delectio ipsorum ita summum et singulare fuit etiam hoc opus
condescensionis Christi, & humiliationis propter nos. Sicut
enim non satis fuit dei benignissimae charitati nos ab erumnis,
atque laboribus in poenam ab ipso impositis liberare: sed uo-
luit etiam homo factus, labores hominis atq; miseriae omnes
sustinere: sic etiam mortem subiit, & sepulturam: & quidem
tandem in locum ipsum inferni descendere non abhorruit:
non quidem in infimum illum & obscurissimum: ubi sunt
damnati: neq; in illum alium, qui parum infimo creditur esse al-
tior: ubi manent purgandi: sed in illum, qui primus exiit, al-
tiorq; ceteris: ubi sancti iam, deoq; digni, solo communi illo ob-
staculo impediende eos intrare in coelum, custodiebantur. Illuc
ergo descendit Christus: atq; illhic toto illo tempore, quo cor-
pus fuit in sepulchro, mansit: sicut ceteri sancti, qui ibi mane-
bant: non tamen omnino simili modo. Illi enim manebant ne-
cessitate: Christus uero sola uoluntate mansit: scilicet inter
mortuos (ut inquit Psal.) liber. Nam ut mortuus est nulla ne-
cessitate, iuxta illud: nemo tollit a me animam meam: sed ego
pono eam: sic descendit in infernum dignatione & uoluntate:
passusq; est illam loci indignitatem, & humilem deiectionem:
qua alii digni erant, non ipse. Sicut enim nec mortis lege tene-
batur attrictus: & tamen eam subiit: ita uoluntarie illuc de-
scendit, deferens etiam gloriam suam secum, neipe diui-
nitatem: quam illhic clare uidere, & ea frui dedit sanctis il-
lis patribus: quemadmodum felici illi latroni dixit: hodie
mecum eris in paradiso: faciens certe ex inferno paradysum,
& ex carcere regnum. Ipse igitur exaltauit illos, humiliatus lo-
ci indignitate. Qua humiliatione acquisiuit sibi, & multo ma-
gis nobis exaltationem. Nam, ut Paulus ait, descendit primu in
inferiores partes terrae: atq; ideo, qui descendit, ipse est qui
ascendit. Quare & hunc descensum inter Christi passiones
& merita connumerat sacra scriptura: atq; ab illo sicut ab

Psal. 87

Ioan. 10

Luce. 22

Ephe. 4.

S ii aliis

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

aliis tormentis, morteꝫ ipsa petit in Psalmo quodam Christi dominus liberari: ac de liberatione gratias deo patri agit: Domine (inquiens) eduxisti ab inferno animam meam: saluasti me a descendentibus in lacu. Et rursum: Propter hoc (inquit) letatum est cor meum, & exultauit lingua mea: insuper & caro mea requiescet in spe: quoniam non derelinques animam meam in inferno: nec dabis, &c. Ac beatus Petrus: quem deus (ait) suscitauit a mortuis solutis doloribus inferni, iuxta quod impossibile erat teneri illum ab eo. Itaq; aperte Petrus dicit impossibile fuisse Christu ibi teneri: & tamen dominus benignissimus illhuc descendere uoluntate sua sustinuit: ostendens scilicet hac charitate suis amicis, quod uel extreme humilias eos nō deseruerit. Ac quanq̃ dubium non est uirtutē passionis Christi oēs inferos penetrasse. Tremuerunt enim oīa illa loca. Verum in hoc sanctorum patrum carcere domini anima diuinitati coniuncta mansit. Vnde & de sapientia scribitur: Penetrabo omnes inferiores partes terrae: & inspiciam omnes dormientes: & illuminabo omnes sperantes in domino. Vides quomodo ad omnes mortuos & ad inferna omnia, uirtus ac cognitio eius se extendant. Nam omnes (inquit) inferiores partes terrae penetrabo: & omnes dormientes inspiciam. Verum illius illuminatio (quae utiq; praesentia sua facta est) uenit ad solos sperantes in domino, ac ad solos eos, qui in iusticia, atque spe eius mortui sunt, quiq; usq; ad horam illam ita manebant. Iam autem a morte, sepultura, & inferno ascendamus ad resurrectionem exaltationemq; Christi.

Caput undecimum de resurrectione Christi.

TERTIA DIE RESVRREXIT a mortuis.

Tribus

LIBER TERTIVS.

71

TRIBUS praecedentibus articulis, humiliationem Christi, atque eius humiliationis causam considerauimus ac tractauimus: quae certe Christo neq; qua dei filio, neq; qua homini: sed nobis ipsis omnino conueniebant. Iam autem exaltatio, gloriaq; corporis eius est cogitanda a nobis: quae in resurrectione incepit: quā tertia a morte die factam confitemur: primū, ut uera eius mors ostenderetur omnibus, contestante spiritu in cruce emisso, contestantibus iis, qui deposuerunt de cruce, condieruntq; sacru corpus, & deniq; contestante sepulchro, atque tempore ipso, quo mortuus permanfit. Morte ergo iam ostensa, passio neq; peracta impleuit, quod dixerat, de se ita loquens: tertia die resurget: & soluite templū hoc, & in tribus diebus excitabo illud: & sicut fuit lonas tribus diebus, & tribus noctibus in corde terrae: ita erit filius hominis. Surrexit enim tertia die a morte illucescente ipse uerus sol: a quo sol hic corporeus lumen habet: surrexit noua luce splendidus, ac noua gloria refulgens: surrexit deniq; propria uirtute, non ab alio suscitatus, neq; alterius uirtute egens. Erat namq; deus: de quo scriptū est: mortificat & uiuificat: deducit ad inferos, & reducit. Ac erat etiā homo omnipotens, supra totam naturam habens potestatem. Omnia enim ei dedit pater in manus. Vnde dicit ipse: nemo tollit a me animam meam: sed ego pono eam: & iterum sumo eam. Quod nos quoq; significamus, cum dicimus: resurrexit, non suscitatus est. Quare merito mors ipsa domini somnus dicitur in scriptura sacra. Quemadmodum enim in dormiente uirtus manet, qua excitare se possit: sic & in Christo domino mortuo. Vnde Catulus Leonis (inquit Iacob) Iuda: ad praedam, fili mi, ascendisti: requiescens accubuisti ut leo, & quasi leuena: quis suscitabit eum? ubi aperte ipsa passio Christi, & ascensus in crucem, effectusq; illius ostenditur. Namq; ad praedam (inquit) ascendisti: hoc est, ascendisti in cruce atq; in altum ad praedam agendam de demonibꝫ, & de peccatis. Nā (ut Paulus inquit) ipo

Mat. 20.

Ioan. 2.

Mat. 12.

1. Re. 2.

Ioan. 13.

Ioan. 10.

Gen. 49.

Colos. 2.

S iiii lians

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

lians principatus & potestates traduxit confidenter palam triumphans illos in semet ipso. Mors item ipsa apertissime explicatur, cum dicitur: requiescens accubui, ut leo. Emissa. n. magna uoce expirauit: & inclinato capite, ut leo accubuit. Resurrectio postremo propria uirtute futura significatur, cum addit: Quis suscitabit eum? Quasi dicat: nemo certe: sed ipse semet est suscitaturus. Itaq; ait David, sine dubio in hoc illius figura: ego dormiui, & soporatus sum: & resurrexi. Neg. uero resurrexit solum Christus: sed resurrexit etiam ad immortalem uitam, & impassibilem: resurrexit gloriosus, & primitiæ dormientium, ut scripsit Paulus. Nec enim usq; ad eum aliquis surrexerat a morte liber: sed ipse omnium primus morte deuicta, iam mortalitatis uiam aperuit: quam nobis primus Adam præcluserat. Christus, n. (ut ait Paulus) resurgens ex mortuis iam nō moritur: mors illi ultra non dominabitur. Quare merito idem alias dicit: Sicut in Adam omnes moriunt: ita in Christo omnes uiuificabuntur. Est autem hac Christi resurrectio magna iocunditatis, & magnæ consolationis piis omnibus in aduersis, in doloribus, & in morte ipsa pro deo sustinenda. Apparet enim deū remuneratorem esse eorum, qui pro eo patiuntur: uitamq; eis posse restituere, qui eam pro ipso perdere non uerentur. Hinc namq; Christus dominus in euangelio de uita contemnenda propter deum: Qui odit (inquit) animam suam in hoc mundo, in uitam æternam custodit eam: & rursum: si granum (ait) frumenti cadens in terrā, mortuum fuerit: multum fructum affert: & iterū: Nolite timere eos, qui occidunt corpus: atq; alibi: Capillus (inquit) de capite uestro non peribit. Quam aperte hæc nobis non solum sunt ostensa in Christo: sed etiā ab eo exhibita: Est enim ipse caput nostrum: nosq; illius membra. Ac iam uidemur etiam in aduersis, morteq; ipsa nos resurrexisse: cum Christum resurrexisse spectamus: clamantes cum Platte: quid multiplicati sunt, qui tribulant me? multi insurgunt aduersum

LIBER TERTIVS.

72

uersum me: tu autem domine susceptor meus es, gloria mea, & exaltans caput meum. Quare Christus ipse quatenus homo, patrem pro resurrectione orans, dicit: Ad te domine clamabo: ad deum meum deprecabor. Quæ utilitas in sanguine meo: dū descendo in corruptionem? Vere enim ipsa passio Christi & ipsa mors inutilis esset, nisi Christus resurrexisset. Primiti, quia facile contemneret: sicut alia, quæ necessitate eueniunt sanctis: Deinde quia nemo esset, qui eam imitaret, & sequi auderet, si ipsum filium in morte a pari derelictum uiderent homines. Nunc autem cum Christus iam resurrexerit: apparuit atq; ostensa est dei iusticia in laboribus pro ipso sumptis remunerandis: ac omnia, quæ pro deo pati quis potest, aut aduersa, quæ euenire alicui poterunt, dulcissima sunt existimanda. Verbera namq; uincula, alapa, opprobria, & mors dulcedine hac resurrectionis Christi condita, suauissima existunt. Hinc Stephano lapides ualde dulces fuerunt: & Laurentio craticula. Quis enim non libenter una cum Christo compatiatur, ac commoriatur: illud scilicet Pauli animo uoluens: quod si spiritus eius, qui suscitauit Iesum a mortuis, habitat in uobis: qui suscitauit Iesum Christum a mortuis, uiuificabit & mortalia corpora uestra propter inhabitantem spiritum eius in uobis: item illa paulo post sequentia: spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii dei. Si autem filii, & hæredes: hæredes quidem dei: cohæredes autem Christi: si tamen compatiemur, ut & conglorificemur. Est ergo iam uerissime mors uicta, atq; a dominio mundi eicta: ut libeat clamare cum Paulo: si Christus resurrexit, & nos resurgemus. Si autem non resurrexit: inanis est prædicatio nostra, inanis est & fides uestra. Nunc autem Christus resurrexit a mortuis: primitiæ dormientium. Quoniam quidem per hominem mors: & per hominem resurrectio mortuorum. Vbi ergo est o mors uictoria tua? Quod quidem conuenientissima ratione atque ordine admirabilis dei

Psal. 29.

Rom. 8

1. Co. 15

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

dei providentia implevit: ut genus humanum a prima illa uitae
tute non moriendi lapsum in necessitatem moriendi, releuaret:
additis etiam pluribus gratis, atq; immortalitatis impassibilita-
tisq; dotibus, per Christum scilicet hominem unitum uerbo
dei: quod sine dubio fons est uitae, uitaeq; ipsa: ita dicente ipso
Ioan. 11 Christo in euangelio: Ego sum resurrectio, & uita, lustum ergo
hoc erat: ut natura illa humana uitae unita ac fonti perenni
coniuncta, primum hanc uitam participaret, ac reciperet: dein
de uero aliis communicaret. Aperte igitur declarauit Christi re-
surrectio, uitam dei ita esse fortem & immensam: ut mortem no-
stram posset superare, ac deicere. Quare mortem suscepit Chri-
stus, susceptamq; diuicit. Quemadmodum enim, si gutta fellis
immensa dulcedini, aut dulcedinis mari misceatur, breui tem-
pore diluitur, euanesceat, atque in dulcedinem ipsam transit: sic
omnino mors, quae nostra erat amaritudo, dulcedini diuinæ ui-
tae ammixta, debuit euanesceat, atque dulcescere. Merito ergo
Ioan. 11 iam Christo credimus, dicenti: qui credit in me, etiam si mor-
tuus fuerit, uiuet: et omnis, qui uiuit, & credit in me: non mo-
rietur in aeternum: si quis sermonem meum seruauerit, mortem non uidebit in aeternum: & alibi: omnes, qui in
Ioan. 8. monumentis sunt, audient uocem filii dei: & qui audierint, ui-
Ioan. 5. uent. Sicut enim pater habet uitam in semet ipso: sic dedit filio
uitam habere in semet ipso. Hac omnia fides uera resurrectio-
nis Christi confirmat, certaq; efficit, ac nos (si ei adherere ueli-
mus) tormentis omnibus, morteq; ipsa reddit superiores.

Caput duodecimum de ascensione Christi.

ASCENDIT AD COELOS, SEDET
ad dexteram dei patris omnipotentis.

Sacra

LIBER TERTIVS.

Sacra scriptura aperte nobis, ut iā diximus, testat in caelo lo-
Scum esse dignū ac honorabilē: in quo deus beatis omnibus
uidendū fruendūq; se ostendit: & in quo eos collocat procul
ab hoc loco generationi & corruptioni rerum parato. Quod a
nobis est sincera fide tenendum. Nec tamen putes, quod aliter
non potuerit deus electos suos beatos efficere: sed quod sic
summa eius sapientia disposuit, admirabili illi operationi lo-
cum adiungens, tanto a cæteris locis seiunctum altitudine,
pulchritudine, & cæteris locorum dignitatibus: quanto opera-
tio illa beatorum est cæteris omnibus præstantior. Hoc decan-
tat Psaltes: Quam dilecta (inquens) tabernacula tua domine
Psal. 84. uirtutum: concupiscit & deficit anima mea in atria domini. Vbi
hanc proportionem loci ad beatorum opus ostendens, addit:
Beati qui habitant in domo tua dñe: in sæcula sæculorum lauda-
bunt te. Hanc etiam illius loci amoenitatem in apocalypsi Ioan-
Apo. 21. nes multis uerbis explicat: quæ quamuis spiritaliter intelligi
possint: corporaliter tamen uera sunt in caelo. Ab hoc igitur
loco relegatus fuerat homo propter primum peccatum, & ue-
rius ab hoc cœlesti paradiso, quam ab illo terrestri exclusus: at-
que maius impedimentum ob peccatum oppositum est, si
quis eo ascendere posset, quam ne quis in terrestrem illum pa-
radisum ingrederetur. Ad hunc ergo locum cœlestem credi-
mus Christum dominum integrum, deum & hominem ascen-
disse, atque naturam illam nostram ex Adam acceptam, in coe-
lum sustulisse, facta nobis illhuc ascendendi facultate: ut pote
iam composita inter cælum & terram amicitia perpetua. Hinc
Ioan. 84 ipse ait: nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit de caelo, fi-
lius hominis, qui est in caelo. Nam uere nemo illhuc ascendit,
nisi illius uirtute, ac factus eius membrum. Itaq; alibi: si abie-
ro (inquit) & præparauero uobis locum: iterum ueniam, & as-
Ioan. 14. sumam uos ad me ipsum: ut ubi ego sum, & uos sitis, lute au-
tem optimo ascendit in cælum, tanquam in locum proprium,
T dei

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

dei filius. Repetunt enim omnia sua naturalia loca, atq; suam
 originem: extra quam non quiescunt. Cum ergo filius dei a pa-
 tre ab æterno natus de cœlo descendisset salutis nostræ causa:
 ioh. 17. illa peracta (iuxta illud: opus consummaui, quod dedisti mihi, ut
 faciam) iustum fuit, ut ad sua reuerteretur: quod & David cele-
 Psal. 118. brat: A summo cœlo (inquiens) egressio eius: & occurfus eius
 usq; ad summum eius. Ac merito etiam illuc ascendit, qui non
 hic esse beatitudinem, sed miseriam uenit ostensurus homini-
 bus: quip̃ eos ab horum omnium uisibilibus intentione desi-
 derioq; separare curauit: filii hominum (clamans) usq; quo gra-
 uis corde: ut quid diligitis uanitatē, & queritis mendacium?
 Psal. 38. Quæ autem sit hæc uanitas, declarat Psalter: uerum tamen (in-
 quiens) uniuersa uanitas omnis homo uiuens. Omnia ergo uan-
 itas: ac omnia tanq̃ uana dimittenda sunt. Vnde nolite (ait
 Math. 6. Christus) thesaurizare uobis thesauros in terra: ubi ærugo &
 tinea demolitur: & ubi fures effodiunt, & furantur. Thesauriza-
 te uobis thesauros in cœlo: ubi nec ærugo, nec tinea demoli-
 tur: & ubi fures non effodiunt, neq; furantur. Vbi enim est the-
 saurus tuus, ibi est & cor tuum. Cum igitur Christus non fece-
 rit contraria iis, quæ docuit: sed uiuens in terra, thesauros in
 cœlo thesaurizauerit, omnia sua agens ad patris gloriam, atq;
 ad consequendū nobis æternam felicitatē ea referens: cumq;
 hic nobiscū perpetuo nō esset actur⁹: debuit profecto in cœlū
 ascendere, frui⁹ gloria illa atque integra animæ & corporis
 beatitudine, ac simul nobis spem magnā relicturus consequen-
 di impetrandiq; in aula illa cœlesti quicquid petierimus, & quo-
 cūq; egerimus. Quam spem, efficacissime ad se trahens nos-
 strum affectum, uehementer nobis corroborauit: scientibus
 apud summum deum, a cuius nutu salus nostra pender, ipsum
 perpetuo manere pro nobis interpellantem, filium patri charis-
 simum, fratrem nostrum, eandem nobiscū naturam habentem.

LIBER TERTIVS.

70

tem, patrisq; illam ostendentem, qui & nos usq; ad mortem di-
 lexit: atq; ipsum nihil non posse a patre obtinere, nihilq; apud
 eum non efficere. Ideo, cum dictum esset: omnipotentis: hoc
 seder ad dexteram dei: apposite additum est: omnipotentis: hoc
 est, omnipotentis in patris omnipotentia. Quare nihil non po-
 terit: nihilq; boni nobis non uult Christus Iesus. Vnde merito
 Paulus inquit: quis aculabit aduersus electos dei? Deus qui iu-
 stificat. Quis est, qui condemnet? Christus Iesus, qui mortuus
 est, immo & qui resurrexit, qui est ad dexteram patris, qui etiam
 interpellat pro nobis: Eandem etiam spem rursum plurimum
 confirmat illud, quod a nobis recedens, dixit Christus: Vado
 parare uobis locum. Nobis enim aperuit cœlum, ascendens:
 nobis illud peruium fecit: & pro nobis dei filius cœli loca ac-
 cepit. Hinc uerissime Paulus Apostolus clamat etiam a-
 gentibus in hoc exilio, ipse similiter in eo manens: era-
 mus natura filii iræ, sicut & ceteri. Deus autem, qui diues
 est in misericordia, propter nimiam charitatem suam, qua
 dilexit nos, cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos
 in Christo, cuius gratia saluati citis: & conresuscitauit nos,
 & confedere fecit in cœlestibus in Christo Iesu. Itaq; uera
 Christi membra & ueri fideles, in Christo domino resurren-
 te iam resurrexisse se putant: atq; in ipso ad patris dexteram
 sedente se reputant confedere. Nam conresuscitauit nos
 (inquit Paulus) & confedere fecit. Nostrum item affe-
 ctum ad cœlos erigit ipse, illuc ascendens: quoniam & na-
 scens, & uiuens, & tandem pro nobis moriens affectum no-
 strum, omnemq; amorem satis ad se traxit. Trahit enim post
 se (quod sponſa petebat) Christus dominus omnes, qui il-
 lius opera eximia charitatis, benignitatis, & gratiæ attente in-
 spexerint, & consideraerint: ac cogit quodā modo nos, ipsum

Rom. 8.

Ioh. 14.

Eph. 2.

T ii amare

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

amare, atq; erga eum oprime affici tam in uita, quam in morte. Et deniq; ascendens in cœlum excitat sine dubio ad cœlestia meditando omnes, qui ipsum amant. Atque hoc modo dignos nos facit cœlestibus bonis: cum ea nos desiderare facit, ac instanter efflagitare a deo. Sic Apostolos suos abundanti spiritus fergore fecit dignos, ut in oratione assiduo uiuerent; et, ut Paulus ait, in cœlo conuersarentur. Præterea abscondens se ab omniū corporeis oculis, spiritaliter cordibus se præsentem facit: ac ita docuit nos in hoc sæculo, tanquam in exilio & in fide ipsius uiuere, non in præsentia, sed in desiderio, ac suspensis continuis: uedicamus & nos: quando ueniam, & apparebo ante faciem dei: fuerunt mihi lachrimæ meæ panes die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie: ubi est deus tuus? Neq; uero solum ascendit Christus in cœlos: sed sedet etiam ad dexteram patris omnipotentis, hoc est, manet, & habitat in æqualitate patris, in unitate naturæ, nihilo patre minor iuxta diuinam naturam, iuxta uero humanam obtinens gloriæ locum atq; gradum omnibus angelis superiorem, & deniq; in potioribus patris bonis: quod

Phil. 2. Paulus aperte declarat, de deo sic dicens: secundum operationem potentiæ uirtutis eius, quam operatus est in Christo, suscitans illum a mortuis, & constituens ad dexteram suam in cœlestibus. Atq; hoc, quod ad dexteram suam dixerat, statim declarans, subiungit: super omnem principatum, & potestatem, & uirtutem, & dominationem, & omne nomen, quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed in futuro. Et omnia subiecit sub pedibus eius: & ipsum dedit caput super omnem ecclesiam, quæ est corpus ipsius, &c. Sedet, inquam, Christus dominus ad dexteram patris: quoniam beatitudinem illam non quouis modo, neq; ut alii beati, habet: sed tanquam naturalem, & cum dominio quodam, atq; excellentia, potestatemq; in beatos, omnibus & angelis & hominibus illius subiectis dominio. Nam pater filio: dabo (inquit) gentes in hereditatem tuam, & possessionem

LIBER TERTIVS.

75

sessionem tuam terminos terræ: scilicet ut in omnibus gentibus, atq; mundi partibus colatur, cognoscaturq; ad patris dexterâ sedens, ac omnium dominus: qui uero id non agnouerint & confessi fuerint, tanquam rebelles domino suo, extremæ reseruentur damnationi. Ait namq; Dauid: Dixit dominus domino meo: sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Dignissimum autem est consideratione, quam apte meritis Christi domini respondeant præmia illa, atq; remuneratiões. Passioni, n. eius & morti respondet resurrectio & impassibilitas: sepulturæ & descensui ad inferos, cœlum sedesq; patris: illusionibus, opprobriis, extremisq; illis contumeliis, nominis ipsius exaltatio, illustratioq; eius gloriæ in omni terra. Itaq; Paulus de Christo: semet ipsum (ait) exinanuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus, ut homo. Humiliauit semet ipsum, factus obediens usq; ad mortem: mortem autem crucis. Propter quod deus exaltauit illum: & donauit illi nomen, quod est super omne nomen: ut in nomine lesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur, quia dominus lesus in gloria est dei patris. Et iterum idem: Qui ascendit (inquit) ipse est qui descendit primum in inferos. Res partes terræ. Cæterum solus quidem Christus passus est, & sepultus: non tamen solus ab inferis surrexit, nec solus ascendit: sed tunc adduxit etiam una secum beatos illos patres, qui in spe eius conclusi tam diu permanserant: Deinde uero adduxit nos omnes: sicut per Micheam promiserat: Congregationem congregabo iacob totum te: in unum conducam reliquias israel: pariter ponam illum quasi gregem in ouili, quasi pecus in medio caularum: tumultuabitur a multitudine hominum. Ascendet enim pandens iter ante eos: diuident, & transibunt portam, & egredientur per eam: & transiit rex eorum coram eis, & dominus in capite eorum. Vbi attentius noran-

Phil. 109

Phil. 2.

Eph. 4.

Mich. 2.

T. iii. dum.

INSTITVTIONIS CHRISITIANAE

Luc. 1. 5. dum, quam apte euangelicæ Parabolæ Christum dominum describat Propheta pastorem illum, qui relictis in deserto nonaginta nouem ouibus, angelicis nempe spiritibus, uenit, ut quæreret centesimam hanc perditam ouiculam: & inuentam congregauit, ac tandem super humeros imposuit ad ducit ad suam cœlestem domum: atq; uocatis amicis, beatis spiritibus, in sua ascensione, naturam illam, quæ sibi unierat, atq; magnam congregationem sanctorum omnium patrum, qui a condito orbe pie uixerant, illis ostendens, ait: Congratulamini mihi: quia inueni ouem, quæ perierat. Et hoc est, quod per Micheam: Congregabo (dixit) Iacob, totum te, quasi gregem in ouili. Sic igitur Christus dominus omnes illos patres congregauit: ac rursum ascendit pandens iter ante eos, aperiendo scilicet ianuam cœlestis paradisi: atq; præcedens suos, diuidit, & transibit portam, &c. quibus mysterium hoc & ascensionis suæ, & nostræ illam sequentis aperte describitur. Iam postremo in hac aduentus Christi in mundum ultima & apertissima conclusione, attento & pio animo cogitandum est, quam uere atq; digne dicebat ipse: Ego sum uia, ueritas, & uita. *Ioan. 1. 4.* *Ioan. 8.* *Colos. 3.* *Phil. 2.* *Psal. 113.* *Hierusalem.*

LIBER TERTIVS.

76

Paulus loquens: mihi mundus (inquit) crucifixus est, & ego mundo: & rursum: Christo confixus sum cruci. Mors certe hæc sancta est: quæ peccatis, prauis affectibus, atque uanis desideriis morimur. Deinde necesse est, uoluntate atq; firma deliberatione se mortuum abscondere a sæculo: obseruando uidelicet oculos, ne uanitatem uideant: linguam, ne loquatur praua: ceterosq; sensus dei timore atque disciplina clausos sepultosq; continendo: per quæ tandem ad uitam nouam ac prorsus cœlestem, uerumq; Christi amorem asurgimus, Christo resurgenti assimilati, neq; iam metu, sed amore, gaudio, atque summa hilaritate illi seruientes: ut possimus iam cum Paulo dicere: Viuo autem iam non ego: uiuit uero in me Christus. Sic autem consequimur id, quod idem Apostolus omnibus præcipit: sicut Christus (dicens) resurrexit a mortuis per gloriam patris: ita & nos in nouitate uitæ ambulemus. Postremo tunc cœlestia attente & assiduo cogitanda sunt: iuxta illud Pauli consilium: Quæ sursum sunt, querite: ubi Christus est in dextera dei sedens, Quæ sursum sunt, sapite: non quæ super terram. In cœlis ergo quotidie cogitatione, desideriis, & orationibus uersetur: ut scilicet possimus cum eodem Apostolo dicere: nostra conuersatio in cœlis est: & cum Dauide: stantes erant pedes nostri in atriis tuis Hierusalem.

Caput decimum tertium de aduentu & iudicio Christi.

IN DE VENTVRVS EST IVDICARE uiuos & mortuos.

Vltimus

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

Vltimus hic articulus est de humanitate Christi: qui solus est de futuro. Nam omnia, quæ præcedentibus articulis continentur, completa iam sunt. Mortuus enim est iam Christus, resurrexit, ascendit, & sedet ad dexteram patris. Hoc autem, quod hoc articulo continetur, solum expectandum restat. Ac est id, quod post ipsius saluatoris ascensionem, de ipso semper cordi infixum habere debemus. Sic enim angeli apostolis ipsis, Christo ascendente in cœlum, dixerunt: Quid statis, aspicientes in cœlum? quemadmodum uidistis eum ascendentem in cœlum: sic ueniet. Estq; hoc de cœlo uerissime allatum oraculum, uenturum adiudicium Christum in forma humana, & gloriosum. Quare id etiam in hoc symbolo statim post finem ascensionis Christi ponitur: sicut ab angelis est annunciatum.

Tenet ergo primum Christiana fides: finiendum esse hunc mundum, & oim cœlorum motum quieturum, atq; generationes & continuas has transmutationes cessaturas, & deniq; omnia composita, ut plantas animalia, ac uniuersa arte facta consumenda: idq; per ignis conflagrationem terribilem: quod quo tempore sit futurum, nemini manifestum esse testatur ipse dominus in euangelio: ita scilicet optimo & sapientissimo deo prouidente, ut recte & caute uiuamus, semper hunc finem expectantes. Vnde adueniet (inquit Petrus Apostolus) dies dñi, ut sur: in quo cœli magno impetu transient: elementa uero calore soluentur: terra autem, & quæ in ipsa sunt opera exurentur. Quid autem uera horum fides in nobis efficiat, ostendit statim idem Apostolus: Cum igitur (inquiens) hæc omnia dissoluenda sint: quales oportet uos esse in sanctis conuersationibus & pietatibus, expectantes & properantes in aduentum diei domini: per quem cœli ardentes soluentur, & elementa ignis ardore tabescent: erit porro hæc mundi conflagratio, atq; hic finis malis quidem & iis, qui omnem suam spem in sæculo collocarunt, tris

LIBER TERTIVS.

stis & formidabilis, tanto magis: quanto saculum magis dilexerunt: iustus uero erit gratus & amabilis. Lætabitur enim (ut inquit Psal.) iustus, cū uiderit uindictam. Ac Christus dominus, cum de ruinis sæculi hanc ultimam præcedentibus loqueretur: arescentibus (inquit) hominibus præ timore & expectatione, quæ superuenient uniuerso orbi. Statim uero iustos alloquens, quoniam appropinquat redemptio uestra, Et dixit illis similitudinem: uidete ficulneam, & omnes arbores: cum producunt iam ex se fructum: Scitis quia prope est æstas, ita & uos, cum uideritis hæc omnia fieri: scitote, quia prope est regnum dei. Malorū autem quanta sit futura tristitia atque deiectio, aperte declarat Esaias: Dies domini (dicens) exercituum super omnem superbū & excelsū, & super omnem arrogantem, & humiliabitur: & super omnes cedros libani sublimes & erectas, & super omnes quercus Basan, & super omnes montes excelsos, & super omnes colles eleuatos, & super omnem turrim excelsam, & super omnem murum munitum, & super omnes naues tharsis, & super omne, quod uiu pulchrum est. Et incuruabitur sublimitas hominum: & humiliabitur altitudo uitorum: & eleuabitur solus dominus in die illa: & idola penitus conterentur: & introibunt in speluncas petrarum, & in uoragines terræ a facie formidinis domini, & a gloria maiestatis eius: cum surrexerit percutere terram. Atq; apertius adhuc in die illa (addit) proiciet homo idola argenti sui, & simulachra auri sui: quæ fecerat sibi, ut adoraret talpas & uespertiliones. Quo in loco Propheta idola & simulachra auri & argenti uocat auarorum lucra atq; emolumenta: quæ ipsi sibi adinueniunt deo cōtempo, legeq; eius posthabita: propter quod Paulus dixit, auariciam esse simulachrorum seruitutem. Atq; has auarorum mundanorumq; hominum callidas adinventiones, lucra, pecuniasq; ipsas uocat etiam Propheta talpas & uespertiliones, animalia scilicet cæca, atque

V noctu

noctu & sub terra degentia: quoniam quo magis homines iis cogitationem mentemq; suam tradiderunt: eo ad spiritalia coelestiaq; intelligenda sunt ineptiores, totos se terrenis rebus dedentes. Et hoc est, quod dicitur: ut adorarent talpas & uespertiones. Hæc enim terrena colit pro diis: hæc adorat auarus. Verum in illa die ea proiciet: iam sero iudicans uanum omnino fuisse illis adhaerere: & ingreditur scissuras petrarum, & cauernas saxorum a facie formidinis domini, & a gloria maiestatis eius: cum surrexit percutere terram.

Tenet deinde Catholica fides in hoc mundi sine uniuersale omnium hominum iudicium futurum: deo uidelicet ita constituyente, & sapientissime providente. Nam quantumuis quilibet homo in morte sua accipiat iudicium aut præmii, aut poenæ, aut etiam purgationis. De diuite namq; epulone statim mortuo scribit, quod fuerit in inferno. Et Paulus aperte dicit, uelle se a corpore peregrinari, ut apud deum præsens sit: significans statim post mortem sibi adesse felicitatem. Item de iudicio purgationis idem Apostolus scribit, ædificantem super fundamento fidei & charitatis, ligna, scænum, & stipulam, saluum fore: sic tamen quasi per ignem. Quamuis igitur ita sit, ut in morte quilibet iudicium subeat: uerum quia quilibet homo est totius uniuersi pars, ac totius humanæ reipublicæ membrum, pendens a præteritis & futuris, atq; manens etiam quodam modo post mortem (manent enim filii, & opera ac exempla aut scripto aut memoria tradita: quæ quidam sequentes uel meliores uel peiores efficiuntur) iustum est, ut postea cum omnibus quilibet iudicetur. Tunc ergo omnia simul ostendentur, ac iudicabuntur: tunc manifestum fiet omnibus, quantum quis gloriæ deo, & quantum utilitatis proximis etiam post mortem attulerit: tunc totum uniuersum simul accipiet finem: omnesq; ultimam aut gloriam, aut poenam referent. Ideo Paulus hunc diem uocat reuelationis iusti iudicii dei: qui reddet

reddet unicuique secundum opera sua. Atq; alibi: Nolite (ait) ante tempus iudicare, quo ad usq; ueniat dominus: qui illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium: & tunc erit laus unicuique a deo. Atq; id est, quod dicimus: uenturus est iudicare uiuos & mortuos, hoc est, omnes, qui usq; ad iudicii tempus uixerunt, uel mortui sunt. Nam ad iudicium omnes ueniemus. An uero qui illo tempore uiui fuerint reperiuntur, morituri sint an non: nunc discutere non est opus: quamuis satis rationi consonum sit, morituros omnes, atque resurrecturos.

Tenet præterea fides hoc uniuersale omnium iudicium deum patrem Christo homini tradidisse: idque dignissime. Primum, quoniam illi pater dedit hanc dignitatem singularem & immensam, omnium angelorum dignitatem superantem: ut uidelicet filius dei uerus atque naturalis esset, gratiamq; haberet, uelut caput, in omnes iustos deriuandam. Nam placuit (inquit Paulus) in ipso omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare, & per eum reconciliari omnia in ipso. Atq; ipse apud Dauidem: ego constitutus sum (inquit) rex ab eo super Sion. Coloss. 1. montem sanctum eius: scilicet supra omnem hominum & angelorum dignitatem. Regis porro est iudicare subditos. Quod psal. 2. petens Dauid pro eo: Deus (dicebat) iudicium tuum regi da, & iusticiam tuam filio regis. Deinde, quoniam hic solus iudex inter deum & nos neutri parti suspectus esse poterat, nulliq; alteri tanta æquitare id committi. Omnes namq; homines deus haberet merito suspectos iudices. Omnes enim peccauerunt: nullusq; peccator sui aut aliorum æquus iudex esse poterat. Deum uero, quem offendimus, etiam homines iuste timebant: nec erat qui non, sicut Adam, se absconderet a uoce, & facie dei. Ipse ergo fragilitati humanæ consulens, simulq; maliciam nostram convincere uolens, homini Christo iudicium committit. Ipse enim

INSTITVTIONIS CHRISTIANAE

enim iudicaturus est, atq; æternis pœnis damnaturus malos: quos usq; ad mortē, atque eā crucis dilexit: qua charitate nulla maior esse potest. Quis ergo poterit iuste conqueri, quod seueri us secum agatur? Nāq; Christus inter deum iustissimum ac im mortalem, & inter peccatorem hominem arbiter est acquisi mus: ut pote deus ipse iustus, & uerus homo. Vnde ipse de se: sicut (ait) pater habet uitam in semet ipso; sic dedit & filio ui tam habere in semet ipso: & potestatem dedit ei iudicium face re: quia filius hominis est. Ideo itaq; pater dedit filio eam pote statem iudicii: quia filius hominis est. Cum enim non possent homines sustinere illud exquisitissimum dei iudicium: uoluit cum eis pie agere piissimus deus.

Postremo docet fides, ad hoc peragendum iudicium, uentu rum filium hominis in humana illa atq; gloriosa forma sua, cū maiestate & potestate, angelis sanctisq; omnibus illū comitan tibus, tremantibus & cœlis & inferis & terra ipsa, ac omnib; deniq; quæ in ea sunt, illi subiectis, atque coram eo genua fle ætentibus. Quod & ipse dominus in euangelio declarauit: Vi debunt (inquiens) filium hominis uenientem in nubibus cœli, cum uirtute magna & maiestate. Et rursum: cum uenerit (ait) fi lius hominis in maiestate sua, & omnes angeli eius cum eo: se debit super sedem maiestatis suæ: & congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eas ab inuicē: sicut pastor segregat oues ab hædis. Erit porro hæc Christi domini uisio sanctis atq; piis magna delectatio, atque incomparabile gaudium: quoniam Christum dominum, quem toto corde dilexerunt, ui debunt in tanto splendore tantaq; gloria. Hinc exaltare (ait Psal.) domine in uirtute tua: cantabimus, & psallemus uirtutes tuas: & alibi exultans gaudio: Domine deus meus (inquit) ma gnificatus es uehementer: confessionem & decorem induisti: amictus lumine, sicut uestimento. Impiis uero atque ingratis erit hæc uisio summa confusio, tristitia, & miseria: cum uide rint:

LIBER TERTIVS.

rint sibi faciem illam mitissimam ueri agni conuersam in tan tam iram & furorem, ut inferno ipso intolerabiliorem eam exi stiment, cupiantq; uel in inferno a uultu huius ira abscondi: quod in Apocalypsi Ioannes optime explicat, dicens: & reges Apo. 66 terræ, & principes, & tribuni, & diuites, fortes, & omnis seruus, & liber abscondent se in speluncis, & in petris montium: & di cent montibus & petris: cadite super nos, & abscondite nos a facie sedentis super thronum, & ab ira agni: quoniam uenit dies magnus iræ ipsorum: & quis poterit stare? Postquam ergo dñs deus in hac apparuerit maiestate & gloria: mira ac inef fabili uirtute ostendet omnibus singulorum conscientias: atq; omnia abditissima, & quæ etiam lateant ipsos met autores, manifesta faciet. Hinc Paulus: iudicabit dominus (ait) occulta Rom. 2 hominum secundum euangelium meum. Et rursum de Chri sto inquit (cuius dicti supra etiam meminimus) qui & illumi nabit abscondita tenebrarum, &c. Est enim cor hominis abyf sus profundissima: quam nemo potest integre cognoscere: ut uerissime Paulus dicat: nec me ipsum iudico. Nihil, n. consci 1, Cor. 4 us sum: sed non in hoc iustificatus sum. Tunc ergo cuilibet no tum erit, quantum & deum, & se, & alia dilexerit: neq; ulla uel le uissima cogitatio pratermittetur, quæ non in exquisitissimū examē adducatur a deo. Quare sanctissimi quicq; id cogitantes, coguntur clamare: non intres in iudicium cum seruo tuo do 1, Cor. 4 mine: quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens. Ac Petrus de hac discussione seuerissima: tempus (inquit) est, ut incipiat iudicium a domo dei. Si autem primum a nobis: qui finis eorum, qui non credunt euangelio dei? Et si iustus uis dem uix saluabitur: impius & peccator ubi parebunt? Hac au tem examinatione breuissimo momento, sed pleni sime perfe cta, proferetur sententia illa ultima de sempiterna felicitate bonorum, & æterna miseria malorum. Quæ sententia non so lum ostendet malos quidem iis pœnis, bonos uero iis præmiis esse:

INSTITVTIONIS CHRISITIANAE

esse dignos, deumque iustissime ita eos tractare: sed simul etiam secum conferet dei potentiam, & uirtutem; qua sine ulla mora, protinus malos aeterna miseria, bonos uero aeterna foelicitas sequatur. Quod mente semper tenere magnæ est prudentia, *Mat. 24* ualdeq; omnibus necessarium. Ac ideo beatus (inquit ipse dominus in euangelio) Iheruus: quem, cum uenerit dñs, inuenerit uigilantem. Et rursum cum de die hacque ultimo iudicio locutus fuisset, saluberrime admonuit: Attendite autem uobis (inquiens) ne grauentur corda uestra in crapula, & ebrietate, & curis huius uitæ: & superueniat in uos repentina dies illa. Tanquam laqueus enim superueniet in eos, qui sedent super faciem omnis terræ. Superueniet autem dies illa repentina in nos, tanquam laqueus: si mors imparatos nos occupet. Quare dominus addit: uigilate itaq; omni tempore orantes, ut digni habeamini fugere ista omnia, quæ futura sunt, & stare ante filium hominis.

Caput XLIII. de aduentu uisibili, & inuisibili spiritus sancti.

CREDO IN SPIRITVM sanctum.

DE spiritu sancto supra sumus loquuti, cum de sanctissima Trinitate loqueremur. Hic solum duximus notandum, quam conuenienti ordine hoc loco ponatur spiritus sanctus. Pater enim primum misit nobis filium in natura uisibili. Vbi is in mundum uenit, redemptioneq; peracta cœlum conscendit: pater & ipse miserunt spiritum sanctum in uisibili illa ignis atque linguarum specie: quod & ante Christus promiserat: si *Ioan. 16.* non abiero (inquiens) paraclætus non ueniet ad uos. Si autem

LIBER TERTIVS.

80

tem abiero: mittam eum ad uos. Ipse autem spiritus sanctus adueniens, & sui ipsius, & patris, & filii noticiam primū Apostolis *Ioan. 14.* reliquisq; discipulis contulit: quod & Christus prædixerat, uocans eum spiritum ueritatis: quem mundus (ait) non potest accipere: quia non uidet eum, nec scit eum. Vos autem cognoscetis eum: quia apud uos manebit, & in uobis erit. Atq; alibi de se Christus loquens: ille (inquit) me clarificabit. Deinde *Ioan. 16.* etiam idem spiritus sanctus omnium, quæ ad salutem necessaria sunt, doctrinam ecclesiæ tradidit, iuxta illud Christi uerbum: paraclætus autem spiritus sanctus, quem mittet pater in nomine meo, ille uos docebit omnia, &c. Quæ admodum ergo uniuersis mysteriis salutis nostræ completis, Christus dominus spiritum sanctū uisibiliter misit: sic illis iam in hoc symbolo explicatis, ad spiritum sanctum uenit: de quo non solum fides Catholica credit, quod sit uerus deus a patre & filio ab æterno procedens, unius eiusdemq; ac indiuisibilis cum illis & substantiæ, & uirtutis, & operationis: uerum etiam quod ipse in animas adueniat propria uoluntate & uirtute, simulque mittatur a patre & filio, non uti minor, aut ab eis aliquo modo diuisus, sed tanquam ab illis emanans, & procedens, eorumq; uoluntate, quæ omnimode eadem est cum sua, nobis communicatus. Ipse igitur sic adueniens, animas nostras gratia, charitate, cæterisq; cœlestibus donis replet, ac deo gratas reddit. Vnde charitas dei (ait Paulus) diffusa *Rom. 5.* est in cordibus nostris per spiritum sanctum: qui datus est nobis. Neq; uero gratos solum nos reddit deo spiritus sanctus: sed efficit etiam uerissime filios adoptiuos. Non enim accepistis (inquit idem Paulus) spiritum seruitutis in *Rom. 8.* timore: sed accepistis spiritum adoptionis filiorum dei: in quo clamamus, abba Pater. Ipse enim spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, quod sumus filii dei. Sicut enim spiritus sanctus amor est a patre filioq; procedens: Sic in animis